

- 150 -

לאבא שלי היו גמלים שאיתם עבד בהובלת מטענים, כמו טנדרים ומשאיות של היום. הקרב על הכפר היה די קצר ובמהלכו נהרגו אולי 10 או 12 אנשים ולא יותר. הדבר הנורא הוא מה שקרה אחייכ. במשך שעות אחרי הכניעה חיפשו אנשים ונשק בבתים. כל מי שהיה לו נשק בבית הלכו איתו לביתו לקחת את נשקו אבל הוא לא חזר משם... חיסלו אותו במקום..."

גם באופן אישי עברה עליו, על אבו-גימיל חוויה נוראית: באותו היום, דווקא, אביו לא הרגיש כ"כ טוב וציווה לכל בני המשפחה, להישאר בבית, וכשראה מה המצב ושהכפר נכבש ע"י היהודים, הציע גם לשכניו, משפחה מגיסר א-זרקא שבאה לחיות בטנטורה, להישאר אצלם בבית, בתקווה, מאחר והוא הכיר את כל הסביבה - אנשי זכרון, בגימינה ושאר הישובים בסביבה, שאולי יגיע מישהו מוכר מן היהודים ואפשר יהיה "לצאת" מן הענין איכשהו. והנה, לביתם הגיע חייל יהודי, אשר, לא סתם הכיר את אביו של מצטפא ואת כל המשפחה, אלא דווקא מי שהיה הכי מוכר להם והכי ידידותי איתם במשך שנים בתור שכן, שהיה אצלם בבית הרבה פעמים והמשפחה גם היתה אצלו פעמים רבות וגם הכירה את משפחתו ואת ילדיו, ואגב, עד היום הוא עדיין פוגש אותו לפעמים, אך אינו רוצה להגיד מי הוא ומאיפה, כי איננו רוצה לגרום לו לאי-נעימויות. אחייכ, אחרי שנים, הוא "התנצלי" ואמר שלא ידע שזה ייגמר כמו שזה נגמר וגם ביקש שלא לדבר על זה יותר שום דבר אף פעם עם אף אדם... על כל פנים, אז, ביום המלחמה, אביו של מצטפא פנה אליו ישירות ואמר לו: "אותו הרי מכיר אותנו כבר 20 שנה" ואז היהודי ענה לו: "אל תעז להגיד דבר כזה, אני לא מכיר אף אחד מכאן" והוא התעלם מהם ועשה את עצמו שלא מכיר אותם בכלל והתנכר להם לחלוטין. אביו של מצטפא נפגע ממנו מאד כשראה שזה המצב וענה לו: "אל תעשה טונות! אם זה מה שאתה אומר - לא צריך ממך שום דבר!" ואז החייל טען שהאיש הוא מצרי ושהמשפחה של השכנים היו חיילים אצל הבריטים ולכן התכוון החייל לזרוק מן הבית את כל המשפחה והשכנים - 14 איש. בשלב מסויים הוא העביר אותם לאחריותו של חייל אחר בלתי מוכר להם, והוא פשוט הסתלק והתרחק מהם. החייל השני הפריד את מצטפא ועוד אחד צעיר שהיה חולה מתוך מכל היתר ושלה אותם להסתלק מן המקום. אחרי שניות ספורות, בקושי התרחקו מן המקום, מרחק של אולי 15 מ' - שמעו יריות והבינו שחיסלו את כל בני המשפחה הקרובים והשכנים: הורים, דודים, בני דודים ואחים גדולים - 12 נפשות - כולם אבדו באותו בוקר. אח אחר של מצטפא הצליח לברוח מן הבית עוד קודם לכן: איזה רבע שעה לפני שהם הגיעו, בזמן שירו בחוץ בכל מקום, וכך ניצל. אחייכ שמע מצטפא שדברים כאלה קרו באותו בוקר גם לעוד אנשים ולעוד משפחות. ואבו-גימיל מסיים את דבריו הנרגשים:

"באותו היום הסתובב בכפר עוד איזה מפקד גבוה יהודי, שמשון משבץ שמו, כדאמרו שקוראים לו. והוא ירה באנשים סתם ככה, שעות אחרי שכבר נגמר הקרב. איזה דוד שלי שאל אותו לפרש הירי הזה באנשים חטרי מגן כאילו הם ברווזים, ורק אחרי הרבה דין ודברים - הוא חדל מן הירי.

לאחר כל זה, עוד ישבנו יחד עם רבים מן הכפר על חוף הים למשך איזה 6 שעות, אחייכ לקחו אותנו לעוד מקום ובסופו של דבר העבירו את הבחורים לבית הסוהר ואת הבחורות והילדים העבירו לפרידיס.

בסה"כ נהרגו מן הכפר 125 גברים ו-3 נשים זקנות.

והיה באותו היום גם עוד אחד, תימני, שהסתובב והתאכזר ביותר כלפי האנשים... הוא היה גם כן מן הסביבה, אולי מזכרון-יעקב.¹⁸⁷

- 151 -

על "תימני" שהתאכזר כלפי המקומיים בטנטורה שמע המחבר מפי כמה וכמה מפליטי טנטורה.

מיהו ה"תימני" הזה שהתאכזר כלפי תושבי טנטורה? לא פשוט לענות על השאלה הזו. תשובה חלקית ומסוייגת על שאלה זו - מצוייה בדבריו של אחד ממרואיינינו:

מחמד עבד אל-ראזק חסאדיה (محمد عبد الرازق حصادية - ابو رياض - אבו-ריאצי), שהוא אחד מן העדים בכתבתה של רנדא אבו-עאבד, הוא יליד פרידיס, 1935, ומשפחת אביו מוצאה מן הכפר שוויכה שבנפת טול-כרם.

ב-1948 היה מחמד הנער תלמיד בית-הספר לבנים שבטנטורה והיה מצוי בענייני הכפר עד עצם יומו האחרון. נזכר כיום אבו-ריאצי: "יחסי היהודים עם הערבים היו טובים מאד בדרך כלל. אחד המקרים הבודדים בו היתה התפרצות של אלימות בין היהודים ואנשי טנטורה קרה כמה חודשים לפני הקרב על טנטורה, כאשר שני אחים מזכרון-יעקב, זכריה, כמדומני, ומוישה רוזנברג ותשבי, עבדו בחריש בשדה, בחלקה שהיתה סמוכה לשטחים של טנטורה ופרצה תיגרה אלימה בינם לבין שני מקומיים, מחמד אבו-עאמר ואחד בשם אבו-מדזיריס. אבו-מדזיריס ירה כדור אחד של 9 מ"מ ופגע במוישה ואז נתקעו לו הכדורים במחסנית בו ברגע לקח תשבי רובה-צייד וירה באבו-מדזיריס 2 כדורים בתחתית הבטן, פגע בו ויגמר אותו. מקרה זה, שקרה בחורף היה אחד מן היחידים מסוגו."¹⁸⁸

בענין זה של התקרית עם משה רוזנברג, יש להעיר שקיימים ספקות כלשהם לגבי המועד בו התרחשה. יש מי שטוען שהתקרית התרחשה כחודש לפני כיבוש טנטורה (מוטל סוקולר), וישנה גם גרסתו של אבו-ריאצי הטוען שהדבר היה בחורף, אם כי בתוך גירסתו של אבו-ריאצי קיימת גם סתירה פנימית מסויימת, כאשר, בו-זמנית, העיד, כי הדבר ארע בחורף, בין סוף ינואר לראשית פברואר, וכן, כי היה זה בעת החריש, החל, בדרך כלל, בסוף הקיץ או בסתיו. ואבו-ריאצי ממשיך:

"יש אחד תימני בזכרון-יעקב בשם רחמים, והוא התפאר בפני שביס כיבוש טנטורה הוא ירה והרג בסטן שלו לפחות 15 מקומיים מטנטורה. עבדתי איתו אח"כ במשך השנים בבנין ואני מכיר אותו היטב. אני גם מכיר את ביתו במושבה: בין משולם ודוד יוסף בשכונת התימנים."¹⁸⁹

המחבר איתר את "גיבור" סיפורו של אבו-ריאצי, הוא, ככל הנראה, רחמים לוי, תושב זכרון-יעקב, בן למעלה מ-80 שנה כיום, איש שעבד שנים רבות כפועל בנין, ואשר אנשים אחדים בזכרון-יעקב המליצו לקבל את דבריו בערבון מוגבל.

ואכן, רחמים לוי, יליד זכרון-יעקב, 1912, העיד שאביו הגיע למושבה כיתום, בהיותו בן 12 שנים ולאחר זמן התחתן עם בת המושבה. כצפוי, הירבה רחמים דברים וסיפורים אודות שקלו המונומנטאלי בידי הגרמנים בעת מלחמת העולם השניה, אך כפר מכל וכל באיזשהו קשר בינו לבין טנטורה בעת המלחמה: "לא הייתי כלל בטנטורה בזמן המלחמה ואין לי מושג מה היה שם בזמן המלחמה. בתאריך הזה שאתה מדבר עליו, 22 ו-23 במאי הייתי, באמת, במסגרת 'אלכסנדרוני' אבל בכפר קרע, בזאדי ערה, כחבלן, בחיל ההנדסה."¹⁹⁰

מחבר העבודה בדק את לוח הזמנים של פעולות "אלכסנדרוני" בכפר קרע ומסתבר, עפ"י הספר של חטיבת "אלכסנדרוני" שהחטיבה פעלה בכפר קרע ב-9.5.1948, כך שאין קשר בין הפעילות הזו לבין כיבוש טנטורה, אך גם כך, ממילא, הכחיש לוי כל שייכות לפעולת כיבוש טנטורה.¹⁹¹

ראוי לציין, שהיו אלה אחדים מן המרואיינים מבין פליטי טנטורה, אשר דיברו על "תימני

11. נשים וילדים בטנטורה בהמתנה בת שעות תחת השמש הכופות...

קטן, שהתאכזר אל המקומיים", אם כי לא ידעו לתת שם או שמות ספציפיים שאותם זכרו. ובחזרה לעדותו של אבו-ריאצ': "היהודים הקיפו את הכפר מכל הצדדים והגיעו גם בקרונות רכבת, וכך, ניתקו את השומרים מן הכפר עצמו."

האם ידיעה זו מתקשרת באופן כלשהו לכיבוש טנטורה? לא נדע. כאן יש להעיר, כי טיעון זה, בדבר הגעת כוחות צה"ל באמצעות הרכבת, חוזר אצל כמה וכמה מן המרואיינים הערבים, הגם שאיש מן המרואיינים היהודים לא אישר זאת, למעט הסיור המוקדם של חבורת הפיקוד של המבצע, והעדויות הן סותרות לחלוטין אלו את אלו. ברבים מן התיאורים, כולל זה של אבו-פהמי, מילאה הרכבת תפקיד כפול: ראשית, עפ"י הטענה של אנשי טנטורה, חלק ניכר מן הכוחות הגיעו באמצעותה לשדה הקרב. שנית, קרונות הרכבת, שהוצבו לאורך המסילה, חסמו את כל הגיזרה המזרחית של הכפר וניתקו, ע"י כך את אפשרות המעבר מן הכפר אל הכביש הראשי חיפה - תל-אביב.

כזכור, איש מבין המרואיינים היהודים לעבודה זו, החל מן המג"ד בנץ פרידן ועד אחרון החיילים, לא אישר באזני המחבר כי אכן, נעשה שימוש כלשהו ברכבת או בקרונותיה, בין אם כדי להגיע באמצעותה אל הכפר ובין אם כדי לחסום באמצעות הקרונות את המעבר מזרחה, בעוד שכמה וכמה מפליטי הכפר הירבו לתאר את חשיבות הרכבת וקרונותיה בהשגת יתרון לתוקפים היהודים, הן בהגעה עז לב הכפר עצמו בנסיעה ברכבת וכן בנייתוק שומרי הכפר בגיזרה המזרחית מן הכפר עצמו.

ובהמשך דבריו אמר אבו-ריאצ': "מי שהיה הקניין של הנשק עבור הכפר היה סלים אבו-שוקור, שדאג להביאו בעיקר מסוריה. כשנכנסו היהודים, ידעו עליו וחיפשו אותו. שלושה היו האחראים על ריכוז הגברים בטנטורה: אבו-חלנה, נְחָא ומְרַעִי והם שלושתם היו משתפי פעולה עם צה"ל ובמוצאם מן הכפר עצמו, כך שהכירו את כולם היטב, וזיהו בקלות את אבו שוקור, ירו בו ומיד חיסלוהו."¹⁹²

בענין 3 השמות שהוזכרו כאן כמשתפי פעולה, כותבת רנדא אבו-עאבד מפי אבו-ריאצ': "ב-15.5.1948 הגיעה שריונית וחטפה 3 אנשים, בזמן שתיקנו אוטובוס, שהתקלקל בכביש הראשי. האנשים היו נהג האוטובוס - אבו-חלוה, שהוא לא מטנטורה, ועמו היו אבו-עבד ומרעי דסוקי."¹⁹³

הגירסאות באשר להריגתו של סלים אבו-שוקור אינן אחידות לחלוטין, אך יש להסביר זאת בעיקר בזמן הרב שחלף מאז, שכן, ההבדלים אינם מהותיים. בהמשך דבריו אמר אבו-ריאצ': "ידוע לי שירו לאחר הקרב בצעירים ושהיה בכפר הרג גדול, גם לאחר שהכל נכנעו ופסקו מלהילחם. היתה אווירה של הפקרות וכל אחד שם עשה כטוב בעיניו..."

גם לאחר הכל, כאשר אנשי זכרון, יעקוב אל-מחיתאר ואהרון טנטורה, (אבו יחזקאל) הביאו לטנטורה אנשים מפרידיס לקבור את המתים צמעט והרגו גם אותם, לאחר מעשה, כדי, בכך, לחסל ולהשתיק אותם סופית, על מנת שלא יוכלו להעיד על מה שראו עיניהם.

בעמדה שהיתה בבית הספר היה מוצב מקלע ברו צרפתי, אותו הפעיל מחמד אבו-שחאדה, שעבד קודם לכן במחנה צבאי של הבריטים והיה לו, לכן, ידע בנשק, ועפ"י מה ששמעתי הוא גרם ליהודים די הרבה צרות בטרם נסוג מן העמדה.¹⁹⁴

דברי אבו-ריאצ' אודות אבו-שחאדה מתאימים, במידה מסויימת, לעדות נוספת:

פתחי מחמוד אחמד טנג'י (فتحي محمود احمد طنجه - ابو محمد - אבו-מחמד) לא היה בטנטורה ביום כיבוש הכפר, אם כי רוב משפחתו מוצאה משם והיתה שם גם בעת הכיבוש, אך פתחי, שהיה אז בן 13 שנים, היה באותה עת באיזור שבין כפר לאם, שכבר פונה ונכבש

- 153 -

ללא קרב (כמו גם הכפר צרפנד שלידו), לבין כפרי "המשולש הקטן", שהפכו, בעצם, להיות לריכוז הכוח הערבי הבלעדי לאורך כביש חיפה - תל-אביב, ושמע את הדברים משנפגש מחדש עם בני משפחתו: "היה מקלע בן אחד בטנטורה, שהיה מוצב בעמדת בית-הספר וכשנפלה עמדה זו עבר המקלע עם המקלען לחלק הצפוני של הכפר, לאיזור הימזגה. לאחר מכן, כשכבשו היהודים את כל הכפר הלכו ממקום למקום וחיפשו את המקלען, שהפליא בהם את מכותיו, על מנת לחסל אותו ואת בני משפחתו, כנקמה באיש."¹⁹⁵

על כך שהיה בטנטורה מקלע בן אחד בלבד העיד עוד אחד מן המרואיינים; נמר דייב עלי גירבאן (نمر ذيب علي جربان), יליד הכפר ג'יסר א-זרקא, 1918: "היו בכפר רובים אנגליים ומקלע בן אחד, שהיה מוצב על גג בית הספר לבנים. כשנכבש בית-הספר העבירו את הברן לצד הצפוני של הכפר אל בית החרושת לזכוכית.

אבי, דייב עלי גירבאן, היה המחיתאר של כפרנו, ג'יסר א-זרקא. בחודש פברואר עברנו, כל משפחתנו, הורי, אחי ואחיותי, אשתי ואני וחמשת ילדינו דאז (כיום יש לי 13 ילדים), מג'יסר לטנטורה, שכן, חשבנו שטנטורה תעשה שלום עם היהודים ותישאר במקום, אבל אנשי טנטורה לא הסכימו לכך ולא יצא מכל זה שום דבר.¹⁹⁶

אינני יודע להסביר איך ולמה התפתחה כל המלחמה הזאת. עד 1948 היחסים של טנטורה עם זכרון-יעקב, מעין-צבי וגבעת-עדה ושאר ישובי הסביבה היו בסדר גמור. אני זוכר שלא היה ממש הבדל בין ערבים, נוצרים ויהודים. כולם עבדו ביחד ואכלו ביחד והכל היה רגוע ורגיל.

בטנטורה, בניגוד לשמועות, לא היו שום זרים. לא עיראקים, לא סורים וגם לא אחרים. גם ההתנגדות ליהודים בטנטורה לא הושפעה משום דבר שבחוץ. זה היה הכפר הגדול ביותר בכל האיזור. היו בו כ-5000 או 6000 תושבים."

מספר זה של תושבים אותו נקב נמר הוא, כמובן, מוגזם ומופרך מיסודו ויש להניח שמקורו בהשערה, המבוססת על הרושם שנותר בדמיונו של נמר על גודלו של הכפר ולא בידיעה. כזכור, רוב המקורות מצביעים על כך שבטנטורה היו בין 1700 ל-2000 תושבים. יתכן שנמר, שהגיע לטנטורה מכפרו, ג'יסר א-זרקא, הושפע מן המצב הכלכלי והעושר של תושבי טנטורה.

ודייב ממשיך: "באותה תקופה קרתה תקרית, בה נפצע אחד מאיכרי זכרון בהיותו חורש בשדה (המדובר, כנראה, במקרה של משה רוזנברג, עליו ועל פציעתו בשדה סיפרו גם מוטל סוקולר ואבו-ריאצ') והדבר הרגיו מאד את הזכרונים."

תופעה מעניינת חוזרת ומתגלה בדברי נמר והיא, שרבים מאד הם המספרים על מעורבותם האישית, או של בני משפחותיהם בנסיונות הנפל לנהל מו"מ לכניעה עם הכפר טנטורה, הן בצד היהודי והן בצד הפלסטיני.

סיפר נמר: "באחד הימים בא מחיתאר זכרון, יעקוב אל-מחיתאר, וביקש מאבי להגיד לאנשי טנטורה להסכים להיכנע ולכרות שלום אך אנשי טנטורה לא הסכימו ואמרו לאבי, שהם אינם מעוניינים בפתרון של מישחו שהוא "غوارني" (עיוארנה הוא שמו האחר של הכפר ג'יסר א-זרקא, ככל הידוע ע"ש

המלה הערבית غور, שפירושה איזור של מים וביצות), שאינו משלנו, אינו מבני המקום. זכרון, בנימינה, עתלית - כולם הציעו לטנטורה להיכנע באותם הימים, אך הדבר לא צלח."¹⁹⁷

בהקשר עם הכפר עיוארנה יש לציין כי עפ"י החומר שהצטבר בתקופה הנידונה אצל גורמי

- 154 -

המודיעין היהודיים אנשים שמוצאם מן הכפר הזה היו מעורבים בצורות שונות בהתנקשויות והתנכלויות כנגד יהודים ומרואיינים שונים, כמו מוטל סוקולר, שהיה רוב הזמן בשטח ושהכיר רבים ורבים הכירוהו, הזכירו בדבריהם שמות שונים של אנשי עיוארנה שנמלטו לטנטורה לאחר מעשה וההיפך. כך, למשל, ציין סוקולר, כמו שכבר הוזכר במקום אחר בפרק זה, שלאחר כיבוש טנטורה היה לו ויכוח גדול עם שמשון משבץ, כאשר מצא בין המקומיים בטנטורה שניים, האחד - חסין פידי והשני - מחמוד אבו-נדא, עליהם ידע סוקולר בוודאות שהיו מעורבים ברצח איכר בשם גצל ליד הרכבת בבנימינה וכן בהריגת שני שומרים בכרם של מרדכי פייקוביץ (הוא מרדכי אלון, אחיו של יגאל אלון, מי שהיה מפקד הפלמ"ח ושר בכיר בממשלות ישראל). סוקולר רצה לחסלם מיד, בעוד משבץ התכוון להיעזר בשירותיהם בעתיד.

בענין זה בידינו העתק מברק "דחוף" מ"טנא" ל"תירושי" מן ה-24.3.1948, בו מסופר על חזרתו מטנטורה לעיוארנה של אדם בשם ג'ומעה חאגי חייר, אחד משלושת הנאשמים ברצח גצל מבנימינה. בהמשך המברק נאמר כי ג'ומעה מסר למודיע של השירות כי הרוצח של גצל הוא חסיין פידי אל-נגיאר וכי הוא נמצא מתחבא בבית קרובו אבו-גימוס, בטנטורה, וכי הנ"ל, חסיין, אף מתפאר במעשה הרצח.¹⁹⁸

וכאן חוזר נמר לסיפור דברים, שכיוונו הכללי מוכר לנו מגירסאותיהם של האחרים, על כך, שלאחר כשבוע בערך, באחד הלילות, בשעה 1.30 אחר חצות, באו חיילים ברכבת משא לטנטורה ופתחו במלחמה על הכפר מכל הכיוונים. עד 10.00 בבוקר בערך השתלטו על כל טנטורה ואז הורידו את כל תושבי הכפר לשפת הים וערכו חיפושים אצל כולם בבגדים ובבתים ובכל מקום.

עפ"י נמר - אותו היום הרגו בכפר לא פחות מ-85. מהם - 80 גברים ו-5 בחורות. הבחורות שנהרגו בכפר - כולן נהרגו תוך כדי הקרב ומבלי שהיתה כוונה לפגוע בהן. בילדים, למשל, לא פגעו כלל. היהודים הגיעו עם רשימת שמות מוכנה, הקריאו שמות של אנשים וכל אחד שהקריאו בשמו, הלך הצידה. אח"כ לקחו אותם לבית הקברות ושם ירו בהם. לפעולה זו של ה"סלקציה" של היהודים באנשי הכפר לא היתה שום התנגדות מקומית וגם מקרב החיילים איש לא פצה פיו על כך ולא אמר דבר. נהפוך הוא: היו אנשים בטנטורה שרצו שלום עם היהודים, לכן הם שיתפו פעולה עם המודיעין הישראלי ומסרו, זמן-מה לפני הסוף, ליהודים, שמות של מנהיגים ומפקדים בכפר ואמנם, אלה היו הראשונים שהוצאו להורג. לדברי נמר לא ידעו בכפר מי היו האנשים האלה שמסרו את השמות אבל היה ברור שהיו כאלה.

שניים שהתבלטו שם במיוחד בין היהודים זכר נמר היטב, כי גם הכירם מקודם. אלה היו יואל סמסונוב ושמשון מגבעת-עדה. שמשון לקח את נמר, את אביו, אָקִיו, ועוד חבר בשם מחמד אעירייב (محمد أغريب) וכבר העמיד אותם אל הקיר, במטרה להוציאם להורג, כי היה משוכנע שאם באו מכפרם לטנטורה - אזי היה זה במיוחד כדי להילחם, כי הוא הכירם מקודם וידע שמקומם בד"כ בג'יסר א-זרקא. אגב, בין יתר החיילים זיהה נמר גם את צבי שצמן (הוא, ככל הנראה, אחיה של שרה, אשת יואל סמסונוב), מבנימינה.

- 155 -

יואל סמסונוב, יליד זכרון-יעקב, 1915, הוא הצעיר והאחרון שנוטר בחיים מבין שישה אחים ואחיות, עבר ב-1944 להתגורר בבנימינה. יואל מרותק מזה זמן לכסאו ומצבו הגופני כיום אינו תקין, אם כי ראשו, עד כמה שניתן היה להתרשם - צלול למדי. כאיש הלח"י לא השתתף יואל בפעולת טנטורה, אם כי הגיע בבקר לכפר ושמע ממקורות ראשוניים מה שקרה בכפר.

עפ"י סמסונוב - המפתח למיון אנשי טנטורה ל"טובים" ו"רעים" היה בלעדיות, בידי יעקב אפשטיין, שהכיר את כולם ודיבר היטב בשפתם. סמסונוב העיד על יעקב אפשטיין, שהיה "ערביסט" ממדרגה ראשונה, הכיר את השפה הערבית על בוריה ושלט בה באופן שאיפשר לו להתמצא בניבים ובדקויות השונות של השפה וידע לעשות בה שימוש רב.

במקום מסויים, בראשית הראיון עמו ציין יואל, כי לא היו בין אריה, אחיו הגדול, לבין אפשטיין יחסים מיוחדים כלשהם, אך בהמשך שינה יואל את גירסתו ונזכר, כי אכן, היתה מחלוקת בין אריה ואפשטיין, בכך שיעקב היה ממצדדי שכטר, ראש הוועד, ובתיקון נוסף העיד יואל כי אכן, אריה אחיו בהחלט לא אהב את יעקב אפשטיין, עליו נאמר ששאף להידמות ליוסף דוידסקו, אותו, בזמנו, רצחו אנשי הלח"י, בתור סוכן כפול, אם כי היו שידעו שלא כך היה הדבר, וכן כי לאפשטיין היתה "מחלת גדלות" וכי קינא באריה, ולכן התעסק בכל מיני דברים שונים ומשונים. לדברי יואל, אפשטיין הזניח את מישקו, בעיקר בגין עצלותו. לעומת זאת תמורת בצע כסף היה מוכן לעשות כמעט כל דבר, ובענין זה הצטרפה גם שרה, אשת יואל, לדבריו, בהדגישה שהיא ובעלה, כמו רבים אחרים, הושיטו ל"הגנה" תמיד, כל עזרה שיכלו, ובחנם, תוך סירוב מפורש לקחת תשלום, חרף היותם אנשי הלח"י, לעומת אפשטיין, שהשתייך, אמנם, פורמלית, למחנה הפוליטי של ה"הגנה", אך דרש תמיד כסף עבור שרותיו.

הענין האחרון שציין יואל סמסונוב לגבי יעקב אפשטיין נוגע, ישירות, להתנהגותו של אפשטיין כלפי הערבים ומזכיר, כמעט במדויק, את הסעיף הראשון במיסמך של אריה אחיו, אודותיו, אגב, יואל האח אף לא ידע כלל. עפ"י דבריו של יואל, ערבי הכפרים ברמת מנשה, סובארין, ברייקי ועוד, רצו לנטוש את כפריהם עוד בטרם תקפו אותם אנשי ה"אצ"ל" והועברה להם הודעה: "אל תזוזו! גורלכם - גורלנו, וגם ההיפך!" לדעת יואל היחיד שיכול היה להעביר לערבים מסר כזה היה יעקב אפשטיין.

לשאלת המחבר כמה מקומיים נהרגו בטנטורה לא ידע סמסונוב להשיב במדויק, אך ידע שהיו להם לא מעט קרבנות. הוא זכר סיפור על זקן מקומי, שהתבצר על גג ביתו וצלף ממנו על החיילים היהודים ומישהו נאלץ לעלות אליו עד הגג לחסלו. כן זכר כי אספו את כל תושבי הכפר אל שפת הים וערכו שם סלקציה, עליה היו אחראים הזכרונים בראשותו של אפשטיין. סיפר סמסונוב: "הגעתי לכפר עם כמה מאנשי זכרון ומיד ראיתי גופות של איזה עשרה מקומיים. בשבילי היתה חידה למה נתקלו בכזו התנגדות, והתברר לי שהם התקדמו בתוך התבואה ולכן גרמו לרעש, מלבד זאת שהלכו זקופים ולכן ראו אותם למרחוק."¹⁹⁹

לגבי החיסולים של מקומיים בטנטורה, טען סמסונוב כי לא שמע על כך, אך הדבר לא היה בלתי אפשרי, ובאשר לשמשון משבץ, אישית, ידע יואל שהוא היה במודיעין האזרחי, תחת פיקודו של עזרא דנין והוא השתמש ביזע שהיה ברשותו בעת המיון וההוצאות להורג.

- 156 -

ובחזרה לדבריו של נמר גירבאן, זכר נמר כי, ברגע מסויים הגיע יעקוב אל-מחיתאר מזכרון-יעקב ואמר לשמשון לסלק ידיו מהם, שכן, הם מופרים לו והם גם חברים שלו, וזאת, אף על פי שכאמור, גם שמשון עצמו הכירם וידע היטב מי הם היו ומנן. עוד באותו היום נלקחו אנשים מתושבי טנטורה לחפור בור אחד גדול, בו קברו את כל המתים. את הגופות אספו על גבי אלונקות והובילו במרוכז אל הבור. הנה כי כן, מסתבר, כי אפילו בענין זה, של קבורת החללים, הגירסאות הן אחדות ושונות: לעומת גירסתו של נמר, על בור אחד גדול, אליו אספו את כל גופות ההרוגים, עוד באותו היום, זכרו אחרים שני בורות ואף יותר, לא באותו היום, כי אם למחרת ואף אחרי יומיים ושלושה.

הפינוי של הכפר התרחש באותו היום עצמו. נמר ידע לספר כי הילדים והבחורות הלכו ברגל לכיוון פרידיס והתפזרו שם, בעוד שהבחורים, על גבי מכוניות, הועברו למשטרת זכרון-יעקב. אחרי יומיים שם הועברו לאס-ח'אלד (נתניה), אח"כ לגיליל (רעננה) ולצרפנד ושם היו כ-14 חודשים. כשהשתחררו כל אחד הלך בכיוון אחר; לטול-כרם, ירדן, סוריה ועוד. משפחת גירבאן העדיפה לחזור לכפרה.

לעומת פתחי טנגי ונמר גירבאן, שדיברו על מקלע ברן אחד, העיד צאלח אבו-משאייח (אבו-מחמד) באזני המחבר, שראה במו עיניו 2 או 3 מקלעי ברן, אלא שהוא, לדבריו, ראה את המקלעים הללו אצל החיילים הזרים, אשר, גם על פי עדותו, לא היו בכפר וממילא לא השתתפו כלל בקרב עצמו.²⁰⁰

לעומת נמר גירבאן, סיפורו של אניס, אחיו הצעיר, יליד 1922, מורכב מעט יותר: "במשך 12 שנים, מאז 1936, הייתי שוטר במשטרת חדרה. השתחררתי מן השרות אצל האנגלים רק כאשר הסתיים המנדט והבריטים עזבו את הארץ. לאחר מכן פנה אלי קצין יהודי בשם ויינשטוק שאחזור למשטרה, אבל אבא שלי התנגד כי פחד שהערבים יהרגוני. כשסיימתי במשטרה חתמתי והתחייבתי לעבוד עם משטרת ישראל. באותו הזמן התחילה המלחמה באזורנו ואבא פחד עלי בגלל הלשנה שהרגתי קצין יהודי מן האצ"ל בנימינה.²⁰¹

לאחר כיבוש טנטורה העידה מרים, בעלת המסעדה בסיבוב בנימינה [הכוונה היא למרים גולדברג], שמי שהרג את קצין האצ"ל היה אניס דייב אבו-ענאיא מעין עיזאל. מרים ידעה הכל, כי אליה תמיד היו כולם מגיעים ואותי היא הכירה אישית, מכיוון שהיה זמן שהייתי מוכר לה דגים שהייתי מביא לה למסעדה. ואמנם, מי שהרג את קצין האצ"ל היו אבו-ענאיא מעין עיזאל ועוד אחד ממשפחת נגיאר מטנטורה.

כשהתנהלה החקירה בטנטורה הגיע יעקוב אל-מחיתאר ואמר, שיאם הוא הרג את האיש הזה - אתן לכם את כל אדמותי לבטוח, הרוצח מעין-עיזאל הודה ותפסו את האקדח אצלו. אלא שהוא ברח לטול-כרם והיהודים שילמו למישהו כסף והוא הרג אותן שם.

מעולם לא פעלנו נגד היהודים באיזשהו ענין ואנחנו פה עוד מזמן התורכים.

בטנטורה היינו כחודשיים-שלושה. יעקוב אל-מחיתאר שלח לנו מכתב, שנמנה למחיתאר טנטורה להיכנע ולהסגיר את הנשק. לא רצו בכלל לשמוע מאיתנו ואז אמרנו לו, ליעקוב אל-מחיתאר שלא רוצים לשמוע לנו ויתעשו מה שאתם רוצים, רק מה - תשאירו אותנו בשלום."

בהתייחסו לנשק בטנטורה מנה אניס ככלי נשק בכפר ברן אחד, סטן אחד, טומיגן אחד, כמה רובי ציד וכמה אקדחים, שחצי מהם לא היו תקינים.

- 157 -

בהמשך סיפר אניס שהיהודים "ירדו" על טנטורה כחצי שעה לאחר חצות הלילה ברכבת, מן הים ומכל הצדדים שמעו יריות ופצצות, עד שב-7.30 בבוקר היו כולם על חוף הים עם הידיים על הראש, גברים לחוד ונשים וילדים וזקנים לחוד. ושוב, כבעדויות קודמות, העיד אניס, כי בקרב עצמו נהרגו, אולי, שבעה אנשי טנטורה ולא יותר, אבל אז הביאו היהודים מישוהו עם פרצוף מכוסה שראו רק את עיניו והוא סימן אנשים שאותם הוציאו להורג. כל מי שהוא סימן- ירו בו. אניס זכר שהיו כאלה 27 איש. הוא גם זכר שכחצי שעה לאחר מכן, בשעה 8.00 בבוקר, הגיעו אנשים חשובים מזכרון-יעקב ובנימינה והפרידו הצידה את אנשי גיסר א-זרקא, ומסיבה כלשהי בתיאורו של אניס גם אנשי גיסר מספרם היה 27, ולא רק זאת כי אם לאחר מכן גם מספר החודשים של ישיבתם בכלא צוין ע"י אניס כ-27. האם מקרה הוא שאניס נוקב שלוש פעמים במספר 27, תעתוע של הזיכרון או שמא מספרים אמיתיים. אין לדעת.

פרט חשוב שמופיע כבר בעדויותיהם של אחרים: את רוב הכסף והזהב של אנשי טנטורה לקחו אנשי הצבא מהם עוד בטרם יצאו את הכפר. זאת ועוד: חלק גדול מאנשי טנטורה, שחזרו לכפר כדי להוציא מן המחבוא את כספם וזהבם - נורו ונהרגו בידי חיילי חיל המצב שהיה מוצב בכפר. הבהמות של הכפר עברו לידי היהודים ובענין זה נראו מעורבים גם שמשון משבץ ומשה סראטה.

ענין נוסף שזכר אניס הוא, שאת אחסאן פציה נגיאר (احسان فضيه نجار) מגיסר א-זרקא, שהיה מעורב ברצח הקצין, תפסו ורצו להפריד הצידה, אבל אז הגיע רחביה אלטשולר ולקח אותו תחת חסותו ולבסוף הוא הגיע לבית הסוהר עם כל יתר הגברים. בענין זה זכר אניס גם את מעורבותו של שמשון משבץ.

אכן, יתכן שבעבודה זו, בעיקר עפ"י העולה מעדויותיהם של פליטי טנטורה, מצטיירת דמותו של שמשון משבץ ככזו של רוצח קר-מוג, שחיי אדם, ולא כל שכן חיי אויביו, אינם נחשבים הרבה בעיניו. ראוי לומר, על מנת לאזן במקצת את התמונה, כי לא הכל חשבו כך על משבץ ובוודאי שלא תמיד. לבני משפחתו למשל, עפ"י התרשמותו של מחבר עבודה זו, לא היה אף שמץ מושג אודות הצד הזה של חייו ופעלו של שמשון, כפי שהדבר מצטייר בתיאוריהם של פליטי טנטורה. אין בכך כדי לגרוע בכהוא זה מאמינות עדויותיהם של אנשי טנטורה, אך אולי יש בכך כדי להראותנו את מורכבותו של הנושא, בו ניתן להבחין במעין "כפלי" אישיות של משבץ וככל הנראה של עוד אחרים כמותו: בביתו פנימה - תפקיד אחד, ומחוצה לו - תפקיד אחר.

בנקודה זו ראוי להזכיר, כי משבץ מוזכר כבר בשנת 1940 כעוזרו של דנין ונודע כבר קודם לכן כאיש שטח מעולה ובעל ותק במיגור הערבי, בהכנת רשימות מסיתים בכפרים וכיצא באלה, וככזה שמו מוזכר גם בסיפורו של יואב גלבר על תולדות המודיעין ביישוב.²⁰²

בסופו של דבר הכריזו שמי שרוצה ללכת ולעבור אל עבדאללה - למחרת היתה ההזדמנות. אניס זכר שהם, בני משפחתו, סיכמו ביניהם שהם לא רצו ללכת לירדן ושהעדיפו להישאר בכלא הישראלי עד שהדברים יירגעו. כך ישבו בכלא 27 חודשים וכשהשתחררו היה זה בנין קשרים טובים שהיו להם עם "ישפחה" שדמי ("אבו-יפתח"), שהיה כבר אז קצין גבוה. אניס היה "שאניש" (סמל) על השבויים ואז פתאום פגש את ישכה, שהכיר את כל המשפחה והוא

חגיע עם אשתו ולקחו אותם אליהם הביתה.

כאן הזכיר אניס פרשה כלשהי של תפיסת 15 איש, יהודים, ע"י אנשי טנטורה, שרצו להרגם ואשר שוחררו על ידו ובזכות זה נהגו בו לפני משורת הדין. לדברי אניס, מעשה הצלה זה היה ידוע, בזמנו, ליעקב אפשטיין, הוא זכר לו את הדבר לאחר מכן ולדבריו אף רשם את הפרשה ביומנו: "היה לו ליעקב אפשטיין ספר גדול, בו הוא היה כותב הכל. את אבא שלי, שחיה מחיתאר מטר א-זרקא, דאג אפשטיין לשחרר מן הכלא אף כמה חודשים מוקדם יותר."

אגב, לסיפור אחרון זה אודות תפישת היהודים ושחרורם ע"י הטנטוראים אין אישור מכל מקור אחר ולכן קיים ספק כלשהו לגבי אמינותו.

לפי אניס - לפחות הגברים של טנטורה נותרו, ממתניים על שפת הים עד למחרת בערב, בלי מים ובלי אוכל, אך יש לציין, שזוהי העדות, אולי היחידה, המדברת על "דחיית" היציאה מן הכפר. רוב המרואיינים לעבודה זו ציינו שהכל עזבו את הכפר בו-ביום.

מסתבר שגם אבו-מחמד, כמו מרואיינים אחרים מפליטי טנטורה, מחזיק בדעה ש"אילמלא הגיעו בעוד מועד מספר אנשים מבין נכבדי זכרון-יעקב, ביניהם יעקוב אל-מחיתאר, אבראהים אל-חלאק (חלאק בערבית פירושו ספר) וכן זלמן אל-ערבג'י (عربجي), שהוא "בעל-עגלה", הנובע מן המלה הערבית عرابة, שפירושה עגלה), היה יכל הכפר חולדי". הכוונה ככל הנראה לספר של זכרון, אברהם, ולזלמן לייבוץ, שהיה כורם והיה מוביל בעגלתו את ענבי כרמו ליקב.

רבים, יחסית, מבין חיילי "אלכסנדרוני" לשעבר, שרואיינו לעבודה זו, זכרו פרטים מסויימים מן הקרב ופרטים רבים אחרים - לא זכרו. תמונת הקרב הכללית, לעומת זאת, היתה ידועה לבודדים בלבד, והדבר היה נכון בעדויותיהם של חיילים וקצינים כאחד.

דוגמה אפיינית לתיאור דלעיל - מוטקה עציוני (סטרולביץ), יליד רומניה, 1929, שעלה ארצה ב-1943. מוטקה, שהיה סמל מחלקה בפלוגה ב' בקרב על טנטורה, זוכר שמפקד הפלוגה היה יעקב ברנר מכפר שמריהו ואת שם מפקד המחלקה אינו זוכר. לכך יש להעיר שלפי עדויות אחרות של לוחמי פלוגה ב' מפקד הפלוגה היה נחמן קרני (קפלנסקי) והוא גם זה החתום על דו"ח הקרב הרשמי של פלוגה ב' בארכיון צה"ל. נזכר מוטקה, שהשתחרר מצה"ל ב-1970, בדרגת רב-סרן, לאחר שמילא שורה של תפקידים בצבא: "יצאנו לכיוון בית הספר במיבנה של 2 מחלקות מלפנים ואחת מאחור, ומחלקתנו היתה צפונית-קדמית. כשהתקרבו לבית-הספר נורתה עלינו אש חזקה ביותר מצלפים שהיו ממוקמים על גג הבנין. לידי נהרג המ"כ דוידוביץ וחוף ממנו נהרג על ידי עוד אחד וכן נפצעו גם אחרים... בסופו של דבר כבשנו את בית-הספר בהסתערות באש חזקה מכל הכלים, כולל מרגמות שאותן כיוונו ישירות לגג הבנין. לנו נפגעו רבים אך גם לערבים נהרגו, לפחות 20 איש שראיתי אתגופותיהם כשהשתלטנו על בית-הספר וכן, דומני שלקחנו שם גם שבויים, אם כי אני אישית לא טיפלתי בזה... ידוע לי שאחרי הכיבוש היו סריקות בכפר אך לא הייתי בזה ואין לי מושג כיצד התנהל העניין... אגחנו נשארנו בתחום בית-הספר והתארגנו להגנה היקפית... האמת היא שמרגע שסיימנו את חלקנו בקרב הייתי עסוק, נפשית, בפילוחו של חברי דוידוביץ..."²⁰³

אלחנן ענני, יליד גרמניה, 1928, עלה ארצה ב-1933 עם משפחתו, שנמלטה מן המשטר ההיטלראי, השתייך ליחידת הסיור החטיבתית. בפעולת טנטורה היה אלחנן מסופח כסייר לפלוגה א', אך כסייר-השתתפותו בלחימה עצמה היתה חלקית למדי. אולי משום כך ואולי מסיבות נוספות, בניגוד למרואיינים אחרים מבין חיילי "אלכסנדרוני" לשעבר, אשר על אף

שאלות חוזרות ונשנות רבים מהם, באופן כלשהו, לא זכרו תופעה של הרג המוני בטנטורה - אלחנן זכר, ואף חיפש הסברים למה שהתרחש בטנטורה ביום כיבוש הכפר: "האמן לי, לילת רבים מאד במשך השנים שחלפו העסיקה אותי השאלה מה קרה לנו באותו יום בטנטורה. יתכן שמה שקרה קשור בזה ששבוע קודם לכן איבדנו הרבה מטוני חברינו בקרב על כפר-סבא הערבית והאנשים הגיעו לקרב חזרי רגש נקמה... בהרבה יחידות, וגם אצלנו, היו חיילים, שהיו צמאי-דם במיוחד והיה, לפעמים, קשה ביותר להשתלט עליהם... לא היתה מדיניות ברורה בענין הירי באנשים לאחר כניעתם... היתה גם בעיה נוספת, עם חיילים מסויימים בחטיבה, שחיללו את כבודן של נערות, אבל למרות שהיתה פקודה מפורשת בענין זה - איש לא רצה להתעסק בזה..."

בהתחשב בנקודות ובאבידות שסבלנו לאורך התקופה, אנו עוד נהגנו באופן מאד דיסקרטי והומני.²⁰⁴¹ סלימאן אחסאן אעמר, הוא אבו-אחסאן (سليمان احسان اعمر - ابو احسان), יליד טנטורה, 1930, אם כי בתעודת הזהות נכתב 1932, בגין סיבות שטעמן היה יפה לאותם ימים. אבו-אחסאן זוכר שהיהודים תקפו בחצות הלילה ומכל העברים. תחילה ירו מצפון על הפורגי וכן תקפו גם לכיוון בית-הספר, ממנו נורתה אש נגדית, שעצרה, זמנית את תנופת המתקפה: "לפנות בוקר הגיעו היהודים גם ברכבת ואז נחצה הכפר לשני חלקים: זה שממזרח לכפר וזה שממערבה לו. נוצר מצב שירדו בנו משני הכיוונים מן הרכבת. בערך ב-10.00 לפנה"צ לא נותרה בפנינו כל דרך, כי אם לחיכנו."²⁰⁵

הנה כי כן, מתברר מדבריו של אבו-אחסאן, עפ"י זכרונו, שהרכבת, לא זו בלבד שסייעה ליהודים במתקפתם על טנטורה, כי אם גם היא זו שהכריעה את הקרב, וזאת, כאשר, כזכור, איש ממוראיינינו היהודים לא אישר באזני המחבר כי נעשה שימוש כלשהו ברכבת במהלך הקרב על טנטורה.

ואבו-אחסאן המשיך: "אספו את כולם על שפת הים - כל הכפר: גברים, נשים וילדים, שורות שורות. קצין בשם שמשון, שדיבר ערבית טובה והיה לאחר מכן גם מושל מחוז, אותו פגשתי לאחר מכן בבגעת עדה, בא עם רשימת שמות של בעלי נשק, אותם הקימו על רגליהם וירד בהם עפ"י הוראתו." אבו-אחסאן לא זכר בדיוק כמה נהרגו בקרב וכמה הוצאו להורג לאחריו. על שומרי הכפר העיד אבו-אחסאן כי בכל צד היו יותר משלושה או ארבעה, ושגם הם לא היו ממש בתוך עמדות.

פרט נוסף שזכר אבו-אחסאן הוא, שעם החיילים היהודים נכנסו לכפר גם יהודים אנשי זכרון-יעקב, שהביאו אוכל ושתיה לילדים.

אבו-אחסאן זכר גם יהודים כאהרון בונשטיין ה"טנטורי", אותו כינו גם "אבו-יחזקאל",

וכוכב ואשר ובן-חיים, להם היו בתים בטנטורה ואת הבית הגדול של ה"נרשה" (ورشة) - בערבית פירושו מפעל, או בית מלאכה), והכוונה, כמובן, לבית-החרושת הישן לזכוכית. היינו תמיד עובדים עם היהודים והיה אמון מלא בינינו והם תמיד התארחו אצלנו; כמו זלמן שפירא למשל ועוד אחרים והיחסים היו מצויינים בדרך כלל. אילמלא ה"זעראן"

(زعران בערבית היא מילת הריבוי של המילה ازعر, שפירושה פרחח), שקלקלו הכל בהתנהגותם הקיצונית, היה הכל נמשך עד עצם היום הזה באין מפריע וטנטורה היתה על מקומה נשאר.

"למרבח הצער", מפרט אבו-אחסאן, "כחודשיים-שלושה לפני המלחמה מת מחוטאר טנטורה הוותיק,

- 160 -

דאהוד אל-הנדי ולא נמצא לו מחליף ראוי לשמו. לו חי דאהוד אל-הנדי בעת המלחמה לא היה קורה שום דבר לכפר. הוא, בטלפון אחד היו מזעיק את המשטרה ושולח את כל מחרחרי המלחמה למאסר, רחוקים לסך און כל הכפר."

אבו-אחסאן נזכר שיהודים אחדים כמו יעקב אפשטיין מזכרון-יעקב, יוסף דשבסקי משפיה ועוד הגיעו מספר פעמים לטנטורה כדי לנסות לשכנע את אנשי הכפר להיכנע ולהישאר בשלום על מקומם, אך הצעירים הפורעים לא הסכימו לוותר. מי שפגש את היהודים ודיבר איתם היה אחמד אל-חאגי מחמוד יחיא, שהיה עשיר מופלג ובעל הקרקעות הגדול של הכפר, שהחזיק ביותר מ-1000 דונם אדמה (בהשוואה, העיד אבו-אחסאן על עצמו שלו ולאחיו ביחד היו 300 דונם). אגב, אחיו של אחמד אל-חאגי, עקאב, היה אביו של עבד אל-רזאק יחיא, שהוא אחד מן המרואיינים בעבודה זו.

סאלח עבד, מרעי יונס דסוקי ואבו-חלוי, נהג האוטובוס של קו חיפה - שלושתם נתפסו כשבועיים לפני כיבוש טנטורה ואולי מהם קיבלו אנשי המודיעין את שמות המבוקשים מן הכפר.

עפ"י הזכור לאבו-אחסאן, עוד באותו היום בצהרים אספו אנשים מן הכפר את הגופות לערימות. הדבר נעשה תחת לחץ ואיומים. אבו-אחסאן וחבריו ראו זאת בעת שהלכו הוא והאחרים משפת הים אל האוטומובילים, שהמתינו להם ליד בית הקברות.

אחיו הגדול של אבו-אחסאן, שהיה אז כבן 25 שנה נהרג בכפר באותו היום ומי שקבר אותו היה אחיו של אבו-לוטפי, מחיתאר פרידיס, שסיפר לו, לאחר מכן, כי קבר את אחיו בכניסה לכפר, באיזור המערות. ומוסיף אבו-אחסאן:

"לאחר הכיבוש של הכפר חזרה אמי, בליווי יעקוב אל-מחיתאר, שבוודאי עשה זאת בתמורה כלשהי, לביתנו, במטרה להוציא משם חפצי ערך שעוד נותרו בו ובין היתר הביאה משם את הקושאנים של אדמות המשפחה. האדמה שלנו נרשמה בטבו ב-1936, בזמן האנגלים וכתבי הקושאן שמורים אצלנו עד עצם היום הזה."²⁰⁶

על המוצאות אותו לאחר נפילת הכפר הרחיב אבו-אחסאן את הדיבור גם כך. בהיותו כבן 16 שנה בעת הכיבוש נשלח אבו-אחסאן עם הגברים לאם-ח'אלד וברגע מסויים אף כמעט ונלקח, יחד עם עוד איזה 20 או 21 שבויים אחרים לחקירה אצל הישראלים. איכשהו הצליח אבו-אחסאן לחמוק מן החקירה ולאחר כחודש ימים לקחו אותו לעבוד במטבח, במחנה הצבאי בדורה, עם הטבחים האזרחיים, לשטוף כלים ולעסוק בנקיונות ובכל עבודה שנקרתה לידו.

אבו אחסאן העדיף לעבוד כי מי שעבד קיבל אוכל. אלה שלא עבדו - קיבלו ככר לחם ל-6 אסירים ל-24 שעות, בעוד שאלה שעבדו - אכלו.

כאשר יום אחד הגיע קצין ושאל מי רוצה לעבור לשטח הערבי אבו-אחסאן לא נענה. הוא נשאר בתחום ישראל ויום אחד, לאחר כיבוש עין-עזאל חייל לקח אותו להביא משם אוכל ואז, בדרך בחזרה עברו בפרידיס ואבו-אחסאן פגש שם את אמו ואז נחה דעתו. לאחר מכן הועבר עוד אבו-אחסאן מאם-ח'אלד לגיליל ולסרפנד, שם היו 24 מחנות צבא. באחד מהם היה מחנה של בנות, שם נשאר אבו-אחסאן למעלה משנה בעבודות שונות. בסופו של דבר קיבל אבו-אחסאן שכר עבודה בעבור 18 חודשים ואז הגיע לפרידיס.

תופיק אל-עבד אבו-צלחה, הוא אבו אל-עבד (توفيق العبد ابو صلاح - ابو العبد), נולד בטנטורה ב-1928 והיה עם משפחתו בכפר בעת הכיבוש. גם אבו אל-עבד זכר שהיה

נסיון לגמור הכל בשלום לפני הכיבוש אבל הצעירים לא היו מוכנים להיכנע ולכן לא הגיעו להסכמה.

לדברי אבו אל-עבד חילופי האש נמשכו מחצות לילה ועד 8.00 או 9.00 בבקר ואז הכל נגמר. אספו את כולם על שפת הים; נשים וילדים לחוד וגברים לחוד. ילדים בגיל 12 צורפו אל הגברים.

היו אנשים שהרגו אותם רק בגלל שמצאו אצלם נשק. היתה רשימה של אוחזי נשק אצל ועדת הכפר ומצאו אותה במשרד של הכפר.

עפ"י אבו אל-עבד בסה"כ נהרגו איזה 85 גברים באותו היום: "אלה שירו היו חיילים אבל שמעתי שהקצין האחראי על הכל היה שמשון מגבעות-עדה. לאחר מכן, בכלא, השלמנו בינינו את המידע על מה שהתרחש, מי ברח, מי נהרג וכו'.

הקרב עצמו בתוך הכפר לא היה כ"כ קשה. מיד עם הכניסה לכפר עלו היהודים למסגד וקראו לאנשים להיכנע באמצעות מערכת ההגברה של המסגד ואכן התושבים נכנעו. בערך ב-11.00 או 12.00 בצהריים כבר העמיסו את כולם על המשאיות ועזבו את הכפר.

את הנשים והילדים לקחו לפרידיס ואחייכ לטול-כרם, אל מעבר לקווי האש של המלחמה ואותנו, הגברים, לקחו לאם-חאלד, לסרפנד ועוד, כשנה וחצי. חלק מן האנשים, כמו משפחתנו, חזרו והגיעו שוב לפרידיס.²⁰⁷ בכתבתה של רנדא אבו-עאבד מצטטת העתונאית את אבו אל-עבד: "היום אנו מצטערים בכל רגע על העבר של טנטורה ומה שקרה לו, לכפר. אני לא אשכח אותו כל עוד אני חי."²⁰⁸

זהדי סלימאן אבו-נדא (زهدي سليمان ابو نداء), אותו הזכרנו כבר, הוא יליד טנטורה, עדיין בתקופת האימפריה העות'מאנית, 1917, בן למשפחה ותיקה ומכובדת בכפר טנטורה, וכיום הוא תושב ג'סר א-זרקא. עליו, כזכור, קבע צאלח אבו-משאייח' באורח מאד מוזר, שהוא איננו עוד בין החיים, אם כי בפועל, נתגלה זהדי מתגורר בקרבת מקום לביתו של אבו-משאייח' עצמו, חי, בריא ושלם.

בכפר היה מעט נשק וזהדי היה בין אלה שהיו נגד ההתנגדות ליהודים. לדברי זהדי היהודים ראו שאנשי טנטורה אינם מתכוונים להיכנע והם הזהירו על כך מספר פעמים אלא שהדבר לא צלח ונגזרה מלחמה על הכפר.

הקרב החל ב-1.00 אחר חצות והסתיים בכיבוש הכפר ב-9.00 או 10.00 לפנה"צ. עם תום הקרב ריכזו את כל תושבי הכפר על חוף הים ואז החלו מעשי ההרג. כל מי שהיה לו נשק הלך לביתו להסגירו אך לא חזר, כי נורה במקום.

על עצמו העיד זהדי, שניצל ממוות כי הצליח להוכיח שנשקו לא היה בשימוש במהלך הקרב. רבים אחרים בעלי נשק הוצאו להורג באותו היום בידי החיילים. סיפר זהדי: "לקחו אל איזור המסגד 14 או 15 איש וירו בכולם במכה אחת.

מי שניצח על ההרג היה שמשון ממראח'. הוא החזיק בידיו רשימות ולפי הניירות שהיו בידיו קבע את מי יקטלו החיילים."²⁰⁹

לאחר שהיה בכלא בג'ליל ובסרפנד חזר זהדי לאיזור והתיישב, בסופו של דבר, בג'סר א-זרקא.

על כך שהעבירו את הגברים לבית הקברות והקריאו שמות של אוחזי הנשק על מנת לחסלם לאחר מסירת נשקם, סיפר גם מחמד זהדי אבו-נדא, בנו הצעיר של זהדי, יליד 1942, ואכן, גם הוא אישר כי אלו שהלכו לבתייהם להוציא את נשקם שוב לא חזרו.²¹⁰

בהקשר עם הרשימות, ראוי לציין כי עפ"י מה שזכר סאמי מחסן (אבו-תופיק), אמרו, שאת הרשימות הללו הכין, ככל הנראה, צאלח אבו משאיח, אשר, כזכור, הודה בפני המחבר כי הועסק ע"י הש"י כמשתף פעולה.

בענין זה ראוי לציין כי אבו-תופיק זכר כי היו עוד קודם לכן בטנטורה שמועות על כך שצאלח אבו-משאיח שימש כמשתף פעולה עם היהודים ובגין החשדות הללו ספג פעם מכות רצח עד כדי כך שנאלץ לברוח מן הכפר ואז הוא חזר עם היהודים, בליל הקרב עצמו. שמועה נוספת זכר אבו-תופיק, והיא, שלאחר הקרב, אנשים סיפרו שזיהו את צאלח, שהגיע לזירת הקרב בפנים רעולות, כדי לזהות את הלוחמים עבור היהודים, מיד לכשראוהו וכי זה שזיהה אותו נורה לאלתר ו"שילם" על כך מיידית בחייו. על כך, במקום אחר בראיון עמו סיפר אבו-תופיק: "עוד בתור ילד שמעתי מחבר שלי ממשפחת שורה מטנטורה, בן גילי, שבזמן ההרג הגדול בטנטורה היה שם גם צאלח אבו-משאיח, שהיה מוסווה בכפיה כדי שלא יזהוהו, והוא זיהה את אלו שהתכוונו להרגם ואז, אשה אחת זיהתה אותו ואמרה לו: 'אתה עוד תשלם על זה ביקר!' ואז כולם זיהו והכירו את צאלח ובינתיים גם ההרג פסק."²¹¹

צבחה מחמוד טנגי (صبيحة محمود طنجة), בת 76, ילידת טנטורה, המתגוררת כיום בחיפה, היא אחותו הגדולה של אבו-ח'אלד, הוא פאוזי טנגי, ממחנה הפליטים טול-כרם. צבחה היא כיום אשה מבוגרת ביותר, כבדת נשימה וחולנית משהו, אך צלולה בדעתה ובזכרונה. סיפורה של צבחה שונה במספר פרטים מכל מה ששמע המחבר מיתר המרואיינים, יהודים כערבים:

"רבים מן הכפר היו אצל האנגלים שוטרים, חיילים וקצינים, כמו פאוזי אחי, שהיה במשמר החופים. אותו הזמן גרנו בעתלית, שכן בעלי עבד שם בחברת המלח. ימים לפני הכיבוש של טנטורה חזרנו לכפר מפחד המלחמה ופתחנו חנות מכולת קטנה. זה היה באותו היום בו הגיע פאוזי מחיפה לאחר שחרורו מן השרות אצל האנגלים בעקבות סיום המנדט בארץ. באותו הזמן הודיעו בכפר ברמקולים לכל הצעירים להצטייד ולהתכונן ולהתארגן למלחמה. אחי פאוזי היה, כמובן, נשק, כמו כל אלה ששירתו אצל האנגלים, והוא הצטרף לצעירים שעל הגבעות."²¹²

וכאן הוסיפה צבחה פרטים ייחודיים ביותר, אותם לא סיפרו כל יתר המרואיינים: "למחרת היום הגיעו יהודים ב-10 מכוניות וניסו להיכנס לכפר, אך צעירינו, שישבו למעלה, מעל הכניסה לכפר, לא הניחו להם להיכנס והם חזרו כלעומת שבאו. כ-200 מצעירי הכפר עמדו מולם ומנעו מהם את הכניסה. התקופה היתה עת הקציר והשדות היו עמוסים לעיפה בחיטה.

יום לאחר מכן חזרו היהודים ולא הצליחו וכן גם למחרתו, מדי יום ביומו. אנחנו פחדנו ולא ידענו מה יהיה, כי כל הצעירים היו רחוקים על הגבעות ולא היה לנו כמעט קשר איתם. אי אפשר היה להיכנס לטנטורה אלא בדרך הים בלבד ומסילת הברזל עברה כחוצץ בין הכפר והגבעות."

ובכן, אין ספק שגירסתה זו של צבחה טנגי אודות התרחשויות הימים האחרונים בטנטורה היא ייחודית במחקרנו זה ומאחר והיא איננה סותרת מהותית את התיאורים האחרים שבידינו אלא, בעיקר, מוסיפה עליהם קטעים, המרחיבים את יריעת הסיפור, אין בכך משום פגם או קושי כלל ועיקר.

בהמשך תיארה צבחה את ליל הכיבוש ובכלל זה את כניסת היהודים לכפר בסירות וברכבת ו"פתאום ראינו שכל הכפר מלא צבא!"

ואז המשיכה צבחה בשחזור זכרונותיה על מה שהתרחש בעקבות כיבוש הכפר, כאשר לקחו

- 163 -

את כולם לשפת היס וכאן הפתיעה צבחה בציינה כי לא היו כמעט גברים, והרוב היו נשים וילדים. בשלב הזה מיהרה צבחה אל אחיה ששהה עדיין בעמדתו שבגבעות וקראה לו לחזור לכפר ולהודיע לצעירים שהצבא היהודי כבש את הכפר. לאחר מכן הלכה צבחה לביתה וחפרה בגינת ביתה והחביאה אקדח ורובה שהיו שייכים לאחיה.

וכאן מגיעה צבחה בתיאורה לפרט ייחודי נוסף, אשר אין בידינו כל סימוכין אודותיו ממקורותינו האחרים והוא יוצר קושי בהבנת רצף המאורעות; צבחה טענה, בשתי פגישות שונות בהפרש של שלושה ימים ביניהן, כי הנשים והילדים נשארו על חוף היס שבועיים ימים בטרם העבירו לפרידיס.²¹³

ומאחר ואיש ממרואיינינו האחרים אינו תומך בגירסה זו של שבועיים המתנה על שפת היס לאחר הכיבוש, אנו מרשים לעצמנו לשער כי, ראשית, לא היו אלה שבועיים אלא כמה ימים בלבד, ואולי אפילו יומיים בלבד ותו לא, שהרי אם לא כן, נוצרת בעיה בלוח הזמנים המוכר לנו ממקורות אחרים, והכוונה היא לכך שרשמית, ב-14.6.1948 עלתה להתיישבות לחוף טנטורה קבוצת הצעירים שייסדה בהמשך את קיבוץ נחשולים ואין ספק שנדרשו לכך מספר ימים של הכנות ומכאן שנוצרה אי התאמה בסדר המאורעות אם נקבל כפשוטם את גירסת צבחה אודות שבועיים השהות על שפת היס.

ענין נוסף בדבריה של צבחה יוכיח כי אכן, שגגה היא ולא בשבועיים המדובר כי אם בהרבה פחות.

ובהמשך סיפרה צבחה כי מישתו מן החיילים זיהה אותה בתור אשת עבד אל-עזים ונתן להם אוכל וקפה. וכאן שוב, קטע מרתק בסיפורה של צבחה: "לכאורה, למראית עין, חקרו אותי וכיוונו אלי נשק ואיימו עלי, כדי שהקצינים שלהם יתרשמו מרצינות הענין, אך למעשה אמרו לי מאחרי גבם של הקצינים שלא אפחד כי הם ידאגו לי, הודות להיכרותם את בעלי. הם נהגו בי בכבוד וכינו אותי 'מדאם אבו-עזים' וסיפרו ששתו איתו קפה במפעל המלח בעתלית."

וגם בענין פאוזי אחיה היתה התפתחות מעניינת. תחילה רצה צבחה אליו והזהירה אותו שיתרחק מעיני החיילים, שכן, הללו חיפשוהו והיא חששה שמא יבולע לו. והנה, יום אחד, הלכה צבחה להביא אוכל ומים, מלווה בחיילים שעזרו לה בסחיבת המשאות, וממול פגשו לפתע את פאוזי, רתום לעגלה של סוסים, קשור אליה בכפיה. כאשר אמרה להם שזהו פאוזי אחיה קבעו איתה לחזור אליה ונפנו לטפל בשחרורו של פאוזי. כל זאת, ככל הנראה, בגין העובדה שהיו שם כמה חיילים שהכירו את בעלה מן העבודה בחברת המלח.

לאחר יומיים-שלושה, בשעות הבקר, החל אחד החיילים השומרים במקום לירות באוויר, כדי להפחיד את הילדים. כששאלה אותו צבחה למה הוא עושה זאת לא התייחס אליה כלל. יותר מאוחר הגיע קצין, מפקדו של החייל, התלוננה בפניו והקצין גירש משם את החייל ומאז לא הוצבה עליהם שמירה כלל. כעבור יומיים-שלושה נוספים נלקחו מן החוף, ככל הנראה לפרידיס, וסבחה העידה על עצמה שהיא נשאה אז בין זרועותיה תינוק בן תשעה חודשים. תינוק זה, אגב, לא עמד אח"כ בתלאות הרעב והטלטולים ונפטר.

ואז אמרה צבחה משפט שאם הוא נכון כלשונו, הרי לא יתכן שהדבר היה שבועיים לאחר הכיבוש: "כשהלכנו מן החוף לכביש - אי אפשר היה לדרך על הקרקע מרב גוויות שהיו מונחות על הדרך. בין אלה שנהרגו ונדך כדי המלחמה לבין אלה שברחו ואלה שנקטלו לאחר הכיבוש - שכבו שם המוני גוויות; אולי 200 ואולי אף יותר."

- 164 -

ודוק: רוב המרואיינים שנגעו בנושא קבורת הגוויות טענו ואישרו שהדבר היה ימים ספורים ביותר לאחר הכיבוש, ומכאן שקשה לקבל את הגירסה של צבחה בענין שהותה על החוף במשך שבועיים.

צבחה, כאחדים מקודמיה מבין מרואיינינו, סיפרה על כך שבטרם יצאו, היא ובני משפחתה מן הכפר נערכו עליהם חיפושים מדוקדקים ורוקנו מהם את כספם וזהבם - 150 לירות פלסטיניות וכן זהב ותכשיטים. תחילה ערכו את החיפושים חיילים בלבד, אך צבחה דרשה שיביאו שוטרת או חיילת ואמנם, כך היה. מסתבר, עפ"י סיפורה של צבחה שהכסף הוצפן על גופו של הבן מחמד בן החמש, אלא שהוא, בתום לבו, הסגיר את הכסף לחיילת שחיפשה על גופה של אמו וכך, לאחר מסירת הכסף, איפשרו החיילים לכל אלה ממשפחת טנגיי שנתרו בחיים - כ-30 איש בסה"כ, לעבור. אגב, בענין הכסף והזהב, ראוי להזכיר ענין נוסף שסיפרה צבחה: מסתבר שחלק מסויים של הכסף והזהב הוטמן ע"י צבחה בתוך כד חרס בשטח בית המשפחה ועל כך ידעו אך ורק שתי נשים נוספות והנה, ראה זה פלא, למחרת היציאה מן הכפר חזרה צבחה לביתה עם יעקוב אל-מוחיתאר על מנת לקחת את הכסף והזהב ולשלוח לדודתה לסוריה, והנה, בהגיעם למקום מצאו את כד החרס מנותץ ובתוכו נותרו שתי לירות צרפתיות בלבד. לאן נעלם הכסף ומי לקחו - לא ידוע ולא ברור.

ענין נוסף שציינה צבחה שהבחינה בהיכנסה לכפר הוא, שהרבה צאן ובקר ועופות נמצאו חנוקים ומתים בחצרות הבתים ובכל מקום וגם זו תופעה שלא היה לה הסבר בעיניה. בשיחה שהתפתחה סביב הנושא סיפרה צבחה על אגדה שרווחה בין האנשים על כך שהקדוש

השיחי' אמג'רמי (المجرمي), אשר על שמו קבר השיחי' ששרד בכפר עד עצם ימינו אלה, הוא אשר גרם להרג של הבהמות והעופות, על מנת שאנשים לא יגורו יותר בכפר.

כאן המקום לציין, כי בקרב על טנטורה נהרגה צבחיה, אחותה של צבחה, לאחר שנורתה בחזה ובראש וכן נהרג גם עבד אל-עזים, בעלה של צבחה. עבד אל-עזים היה מצרי במוצאו ולכן רצה, כשבועיים לפני נפילת טנטורה, לעלות על רכבת ולעזוב. צבחה לא יודעת עד היום איך מת או נעלם בעלה. יש מי שטען שעבד אל-עזים לא מת כי אם פשוט ירד מצרימה, בחזרה לארץ מוצאו.

כללית, באשר לגברים, סיפרה צבחה בפגישה השניה שהתקיימה איתה, כי הם, בעצם, כלל לא הגיעו לחוף הים: "ראינו גופות גברים זרוקות בכפר בכל המקומות. על הדרכים, בפתחי הבתים ובכל מקום ובקושי נותר מקום למעבר בני אדם."

בנקודה זו יש להוסיף כי קיים בידינו תאור נוסף מן הפגישה השניה שהתקיימה עם צבחה, על הדרך שעשו צבחה ומשפחתה מחוף הים אל איזור בית הקברות, מקום בו היו האוטומובילים: "אחרי שזונו מחוף הים בדרך לאוטומובילים התעכבנו ע"י בית הקברות ואז ראיתי אוספים קבוצות של גברים, העמידו אותם לחפור בורות בגובה הברכיים ואז ירו בהם והביאו אחרים. חלק מן הגברים עמדו בידיים מורמות וחלק היו זרוקים מתים בכל מקום. כל זה קרה בנוכחות כל הנשים והילדים. אינני יודעת בדיוק כמה נהרגו אז, אולי 20, אולי 30 ואולי יותר. ההרג נמשך עד שהגיעו המכוניות ואז חדלו מן ההרג."²⁴

לאחר שהגיעו לפרידיס נפגשו עם מוחיתאר הכפר אבו-לטפי אסמאעין בריה ועם יעקוב אל-מוחיתאר. מסתבר, לדברי צבחה, שעוד לפני שזו הנשים והילדים מטנטורה היה ויכוח בין החיילים לבין יעקוב אל-מוחיתאר על רצונם של החיילים להעביר את הנשים והילדים

אל הקיבוצים שבסביבה ויעקוב אל-מוחיתאר לא הסכים לכך בשום פנים ואופן ועמד על כך שהם יגיעו אך ורק לפרידיס. לאחר זמן מה החלו לזוז משם לכל מיני כיוונים, כמו טול-כרם, גינין ועוד. צבחה נשארה בפרידיס והלכה, בשלב מסויים, לעבוד גם בעין עיזאל. אח"כ, אחרי שלושה או ארבעה חודשים הלכה לחיפה. בסיום הצהירה צבחה: "את כל הבעיות בין היהודים והערבים גרמו האנגלים" 215

מחמד זידאן איוב, הוא אבו-נאאיל (محمد زيدان ايوب - ابو وايل), הוא יליד טנטורה, 1935, ולו עוד ששה אחים ואחיות, ובהיותו בן 13 שנים למד בכתה החמישית בבית-הספר לבנים שעל הגבעה, במבואות הכפר.

"אני זוכר" פתח אבו-נאאיל את סיפורו, "שבימים שלפני כיבוש הכפר היתה לנו למשפחתנו חלקת מלפפונים, שהספקנו לקטוף ממנה קטיף ראשון. ליתר הקטיפים כבר הגעתי מפרידיס, בתור נער פועל אצל היהודים, שהשתלטו, לאחר הכיבוש, על כל השדות והשטחים של הכפר." 216

לדברי אבו-נאאיל סבו, נאיף איוב, שהיה איש מיוחד במינו, טוב לב ביותר וגם עשיר מאד, היה מחיתאר הכפר לפני דאהוד הנדי וכל הזכרונים הכירוהו ואהבוהו מאד. על מנת להמחיש את דבריו נזקק אבו-נאאיל לסיפור של קודם זמנו הוא, ששמע מאבותיו. על פי דברי אבו-נאאיל היו מספרים על המחיתאר נאיף, שבזמנו, כשהבריטים היו עוצרים את היהודים ועורכים חיפושים הם קלקו כבוד גדול למחיתארים ולא חיפשו בבתיהם. נאיף החביא בביתו את "מוסא" בונשטיין (הכוונה היא למרדכי בונשטיין. מרדכי הוא שם קשה להגיה אצל הערבים ולכן כינוהו "מוסא"), ולאחר מכן הלביש אותו ואת ארבעת ילדיו אהרון, אושר, חיים ויהודה בבגדי ערבים וכך יכלו לעבור ממקום למקום באין מפריע. כשהמצב התייצב מעט היקצה נאיף ל"מוסא" חלקת אדמה בת חצי דונם והזמינו לגור שם ו"מוסא" קיבל את ההזמנה. לאחר כמה שנים עזב "מוסא" את ביתו בטנטורה ועבר לגור בזכרון-יעקב.

לשאלת המחבר בדבר הקשר של הפרשה המתוארת והבארון רוטשילד (אשר עפ"י הגירסה הידועה לנו הוא זה שהביא בשלהי המאה הקודמת את האחים בונשטיין מראש-פינה לטנטורה ואף קנה עבורם כ-800 דונם מאדמות הכפר, בהקשר עם הקמת בית החרושת לזכוכית וכיוב'), ידע אבו-נאאיל להשיב, שאכן, ידוע לו שרוטשילד קנה שטחי אדמה בכפר, אך אין בכך כדי "לפגוע" בגירסה המוכרת לו, לאבו-נאאיל בענין מסכת היחסים שנקמה בין סבו נאיף לבין "מוסא" (מרדכי) בונשטיין. וכאן, על מנת להמחיש את טיב היחסים שנשמרו לאורך שנים סיפר אבו-נאאיל כי, לאחר הכיבוש, ב-1948, בא אהרון, בן "מוסא", והזמין את מחמד הנער לעבוד בביתו כמעין משרת ועוזר לאשה בעבודות הבית תמורת 20 גרוש ליום. באותם ימים היה "מוסא" עדיין בחיים ויום אחד, כשהציג אהרון את מחמד הצעיר בפני אביו מרדכי (הוא "מוסא") כנכדו של המחיתאר נאיף הגיב מרדכי ואמר לאהרון שישמור על מחמד מכל משמר כי הוא עצמו, אהרון, שהיה סמוך פעם אצל שולחנו של הסבא נאיף, בשר מבשרו הוא.

אבו-נאאיל העיד על עצמו כי הוא מכיר אישית היטב את כל ארבעת ילדיו של אהרון, שכינויו היה "אהרון טנטורה": יחזקאל, כוכב, זיוה ועפרה.

עפ"י אבו-נאאיל, לו חי המחיתאר דאהוד בעת המלחמה על טנטורה - לא היה נערך הקרב על הכפר כלל. למחיתאר דאהוד היתה מילה והיתה לו השפעה על כל תושבי הכפר, כולל

- 166 -

הצעירים והוא היה מצליח למנוע את המלחמה מלהגיע אל שערי הכפר. עוד זמן רב לפני כיבוש טנטורה באו הזכרונים לכפר ורצו להתפייס. הסיכום היה שאם תהיה מדינה יהודית - היהודים ישמרו על הכפר ואם הערבים ינצחו - יגנו הם על אנשי זכרון. אבל זמן קצר לפני המלחמה, שבועיים או חודש לפני המלחמה, נפטר המחיתאר בפתאומיות, הסדר הישן אבד, התושבים חשו עצמם לפתע כעדר ללא רועה ושום דבר שוב לא היה כמקודם.

אבו-ואאיל הביא את ג'יסר א-זרקא ופרידיס כדוגמאות לכפרים שלא פעלו כנגד היהודים ולכן גם לא אוּנָה להם דבר. ואבו-ואאיל מוסיף בנקודה זו: "אני ידעתי שכל כפר שלא נלחם - היהחיים לא פגעו בו במאומה."

אחמד אל-חאג'י, שהיה מעשירי ונכבדי הכפר ניסה להשתלט על הנעשה כמידת יכולתו, אך לא כולם נשמעו לו והשתררה בכפר תחושה של אי-ודאות באשר לעתיד להתרחש.

בשלב מסויים, כשהחלו לחוש בכפר באי נוחות החלו בעלי היכולת לעזוב את טנטורה לכיוון סוריה ולבנון בספינות ובאניות, שנעו בנתיב הימי הזה הלך ושוב. אלא שהצעירים הסרבנים, שלא קיבלו את מוראו של אחמד אל-חאג'י מנעו מן הטנטוראים לעזוב את המקום ולשם כך אף ירו באניות וגירשו אותן ושוב לא התירו להן להתקרב אל החוף. בזמן ההוא הספיקו כבר לעזוב את הכפר לא פחות מכ-20 בתי אב; דהיינו בערך כ-100 איש, אך בכך נעצרה תנועת האנשים אל מחוץ לכפר.

לאבו-ואאיל זכרונות רבים מליל הקרב שבו נכבשה טנטורה וכן מן היום שלאחריו. לטענתו הקרב החל בערך ב-22.00, בשעה שהגיעו לכפר החיילים היהודים בדרך היס, באניה, דרך היבשה, מצד מזרח וכן ברכבת, וזאת בעצה אחת עם האנגלים, אשר באו לכפר מספר ימים קודם לכן לבקש מאנשי טנטורה שלא יחבלו בפסי הרכבת, המשמשים אותם בדרך נסיגתם. בענין הרכבת נתן אבו-ואאיל הסבר משלו מדוע לא הרשו אנשי טנטורה את פסי הרכבת: "הרכבת היתה מובילה נשק ומצרכים. אנשי טנטורה היו יורים ברכבת ועוצרים אותה. משנעצרה עלו אנשי טנטורה עליה ופשטו על הסחורות והמצרכים שהיו עליה - אורז, קמח, סוכר ועוד, וכן גם נשק. וכן, כאשר הגיעו האנגלים לבקש מאנשי הכפר לבל יפגעו בפסי הרכבת התפתו הם להיענות לבקשתם."

כמו אחרים, קודמיו, הסביר אבו-ואאיל כי ע"י הכנסת הרכבת לזירה יצרו היהודים הפרדה בין הכפר לעיקר הכוח של שומרי הלילה ובכך הקלו על עצמם את מלאכת כיבוש הכפר.

אבו-תופיק מאג'ום העיד באזני המחבר כי שמע כבר בליל הקרב של טנטורה על כך שהיהודים העמידו את הרכבת כחיץ בין השומרים לכפר מפי אחד מן השומרים של טנטורה שהגיע עוד באותו הלילה, במנוסתו, לאג'ום. אביו של אבו-תופיק ירד לטנטורה באותו הלילה כדי לנסות למצוא את בנו, אבו-נביל, אשר, כזכור התארח אצל משפחת שורה, וכמובן שלא הצליח להגיע לכפר כי היה זה כבר בעיצומו של הכיבוש, אך לעומת זאת הוא פגש בארבעה משומרי הכפר שנמלטו ממנו וסיפרו לו שאין מה לעשות והכפר נכבש ללא תנאי. אחד מן השומרים האלה הגיע באותו הלילה לבית הוריו של אבו-תופיק והאחרון זיהה אצלו את נרתיק הסיגריות של אביו שנתנו לו כשנפגשו.²⁷

סיפר אבו-ואאיל: "אספו את הגברים והנשים לחד. הגברים על חוף היס והנשים באיזור בית הקברות. אני הייתי עם הגברים, אבל הרבה ילדים רצו ועברו ממקום למקום מן הגברים לנשים ולהיפך. אצל הנשים החיילים חילקו סוכריות."

אבו-ואאיל נזכר, שתוך כדי ריצה נתקל ונפל על גופתו של הד"ר סלמאן זידאן מרעי

- 167 -

מפרידיס, שהיה, במקרה, בטנטורה באותו הלילה, ונורה ונהרג ע"י החיילים בשעה שניסה להגן על נערה ממשפחת צבאעי שהחיילים לקחו אותה, אנסו אותה והתעללו בה משך כמה שעות. הבחורה הזו, עפ"י הידוע לאבו-ואאיל, מתגוררת כיום בסוריה.

ומאחר ובענין זה של הבחורה ממשפחת צבאעי התעוררו ספקות אחדים שאל המחבר על כך שוב ושוב ואבו-ואאיל הדגיש שאת הדברים האלו הוא שמע למחרת הקרב, כאשר הגברים, ובכללם גם אביו של אבו-ואאיל, כבר הלכו בשבי והוא עצמו הגיע עם הנשים לפרידיס, ומכאן, שאולי לא כולם שמעו על הענין; מה גם שיתכן והיה ענין להצניע את הסיפור, שהיה כרוך, מטבע הדברים, באי נעימות רבה. אבו-ואאיל, כשלעצמו, משוכנע לחלוטין באמיתות הסיפור. הוא גם הביע את בטחונו שאם היה נוכח במקום קצין גבוה לא היה מאפשר מעשה כזה.

וכאן חוזר, שוב, בעדותו של אבו-ואאיל, תיאור ההרג שלאחר הקרב: "בקרוב עצמו נהרגו לא יותר מ-10 מאנשי טנטורה. עיקר ההרוגים נהרגו ונרצחו לאחר הקרב, כאשר הכפר נכבש ונכנע והם התכוונו, כנראה, להרוג את כולנו. בתחילה היהודים העמידו ליד קיר של אחד הבתים קבוצות קבוצות של 10, 20 ו-30 איש, שאת חלקם זיהו מנוך רשימת השומרים שנפלה לידיהם, קשרו את ידיהם מאחור עם שרולי החולצות, וירו בהם ללא רחמנות. בתוך גייפ סגור ישבו שני אנשים מתושבי הכפר שעזרו להם בזיהוי האנשים. אנתנו חשדנו אז שאחד מן השניים היה מחמד א - טאהא, שהיה האחראי על השמירה בכפר. מזלנו התמזל שבשלב מסוים הגיעו למקום אנשי זכרון-יעקב והצליחו להפסיק את ההרג. ראשון הגיע יוסף דשבסקי משפיה ואחריו הגיעו יעקב אפשטיין, בן-חיים, שכטר ועוד. עד שהגיעו הזכרונים הספיקו היהודים להרוג לא פחות מ-150 ואולי יותר מבני הכפר."²¹⁸

אבו-ואאיל סיפר שהיה שם גם חסין נגיאר, שהיה ידוע עליו שהיה מעורב ברצח של גצל בבנימינה וכמוכן שזיהו אותו. לקחו ממנו את הנשק וירו בו על מנת לחסלו, אבל לא יצא כדור מן הנשק. כשהיטו את הנשק הצידה הוא ירה כראוי ושוב, כשהיפנו את הנשק אל נגיאר - לא ירה, וכך חזר הדבר שלוש פעמים. לאחר מכן, על פי התיאור, מוטל סוקולר מזכרון בעט בו ושחרר אותו ואמר לו: "יש לך מזל! לא תמות עכשיו!" נגיאר הגיע אח"כ לכלא באם ח'אלד והיה אחד מחמישה שפרצו את גדר הכלא וברחו אך רדפו בעקבותיהם וירו בהם ומתוך כל הבורחים נגיאר היחיד שלא נהרג. הוא עבר לחיות בירדן והקים כנופיה של מסתננים שהתפרצה לקיבוצים ולמושבים וגנבה מהם. בסופו של דבר נהרג חסין נגיאר בידי מחמד אבו-נדא, איש כנופייתו.

אחותו של חסין נגיאר נשואה לצאלח אבו-משאייחי מג'יסר א-זרקא, גם הוא ממרוואייני עבודה זו.

המחבר שמע מאבו-ואאיל סיפור, שהזכיר במשהו את פרשת הריגתם של קצין הרכב הגדודי טריוואקס ושפירא, שנסעו בגייפ על כביש הכניסה לטנטורה להביא לחיילים ציוד ומינהלה ונרצחו בדרכם. עפ"י גירסתו, בבוקר יום א', ה-23 במאי 1948, כאשר טנטורה כבר היתה כבושה, הגיעו למבואות הכפר אנשי עין-עזאל כדי להושיט עזרה. משנודע להם על נפילת הכפר סבו על עקביהם לשוב לכפרם ואז נתקלו בגייפ ובו חיילים יהודים וקצין גבוה שעמדו להיכנס לכפר. הם ירו בקצין הגבוה ונמלטו, ואז, כשנכנסו החיילים לכפר ובישרו לכל השאר על הרצח - התרחש הטבח בכפר. סיפור זה מתאים, כביכול, לאווירה, אך אינו "מסתדר" היטב עם לוח הזמנים הידוע לנו ועם עוד מספר פרטים: כניעת הכפר התרחשה

- 168 -

בערך בין 07.00 ל-08.00 בבקר. ניתן להניח שהגי"פ ובו טריואקס ושפירא יצא רק אז לזרכו ויש להניח, עפ"י זה, שהרצח שלהם קרה בערך ב-08.30 ובניגוד לגירסת אבו-ואאיל במקרה הידוע לנו, רוצחי טריואקס ושפירא עלו על הגי"פ ועזבו את המקום בכיוון היימשולש הקטן", בעוד שלפי אבו-ואאיל נותרו אנשים חיים בגי"פ, אשר נכנסו לטנטורה ודיווחו על המקרה. עפ"י מה שסופר למחבר איש לא נכנס לכפר לדווח על המקרה וגופות השניים נתגלו רק יותר מאוחר ע"י החיילים משבוששו טריואקס ושפירא לחזור. מאידך גיסא, עפ"י מרבית גירסאותיהם של מרואיינים אחרים - פעולות ההרג בטנטורה התבצעו בסמוך לכיבוש ועד השעה 10.00 או 11.00 לפנה"צ ואז, עפ"י מספר ניכר של עדויות, כניסתם של אנשי זכרון-יעקב מנעה את המשך ההרג.

בביוליטין של חטיבת אלכסנדרוני, מיום 31.5.1948, שבוע ימים ומעלה לאחר כיבוש טנטורה, נכתב כי "אווירן הטיל מספר פצצות מעל טנטורה. הפצצות נפלו הימה.²¹⁹ האם ידיעה זו מתקשרת באופן כלשהו לכיבוש טנטורה? לא נדע.

במברק סודי שנשלח ב-9.7.1948 מקצין המודיעין העירוני אל כל היחידות העשויות להיות נוגעות בדבר, מדווח על חייל יהודי, שנסע עם אנשי או"ם ונכנס עמם לטירה ושמע שיחה בין שני ערבים, במהלכה "נודע לו, שבכוונתם לכבוש את טנטורה בהקדם, כדי להבטיח פתח למשולש, דרומית מחיפה. אחרת יהיה מצבם נואש."²²⁰

אין לדעת האם הכוונה הזו לשוב ולכבוש מחדש את טנטורה היתה רצינית וממשית, או שמא היתה זו מעין משאלת לב או אף שמועה כלשהי, שהיה למישהו ענין להפריחה. בדבר אחד לא היה כל ספק: באותה עת, כאשר ריכזו שני הצדדים את כל מאמציהם במלחמה על כפרי המשולש הקטן, לא היו בידי הערבים באיזור ובארץ כולה כוחות כלשהם כדי לנסות את כוחותיהם בהשתלטות מחדשת על טנטורה.

בסיום, ראוי לציין עוד כי הכפר טנטורה, על העושר המופלג בו נודעו תושביו ושמא גם בגין אחריתו ואחרית תושביו, שימש זירת התרחשות וסיפור רקע הסטורי לסיפרו הסימבולי בחלקו והריאל-פוליטי מאידך גיסא, של הסופר הפלסטיני-הישראלי, חתן פרס ישראל בסיפרות לשנת 1994, אמיל חביבי, "האופסימיסט", בו באקיה (בערבית: "נְשָאֲרַת"), פליטה פלסטינית צעירה, בת טנטורה, סוחפת את בן זוגה, גם הוא פליט פלסטיני, הגולה מכפרו בארצו, לכון ולמקד את כל חייהם, שלהם ובדלית-ברירה גם את חיי בנם הצעיר, כלפי המטרה של "מציאת תיבת ברזל מלאה זהב - תכשיטי סבתי ואמי ואחיותי ותכשיטי שלי, תיבה

שהוטרה שם על ידי אבי ודבר קיומה הובא לידיעתנו על מנת שיפקדנה כל נזקק מאיתנו."²²¹

ובהמשך מסתבכת המשפחה כולה בגין התחברות הבן המתבגר עם חוליית פידאיון הקושרת כנגד מדינת ישראל. בתת-מקלע ישן שהוא מוצא בתיבה, מאיים וולאי הנער לפגוע בכל מי שיקרב אליו ויאיים על חירותו, אותה השיג זה לא מכבר, לרבות אמו ואביו. רק אחרי משא ומתן ממושך ביותר עם אמו, שמאחרי גווה המתינו באיפוק ראוי לשמו שוטרים וחיילים, על מנת למלא את תפקידם בתפיסת חוליית המחבלים בעוד מועד, מתרצה הנער ונעתר

לתחינותיה של אמו; אלא שאז, לפתע, ללא כל התראה, נעלמים האם ובנה בין הגלים וחרף כוח השוטרים והחייילים הגדול, שחיפשו בעזרת צוללנים וזרקורים גדולים, לא מצאו אף אחד מהם ואף לא זכר כלשהו, והמספר, הבעל והאב, שנותר בדד וערירי, ממתין לשוא לאות חיים ואיזשהו סימן מהם ומנסה מדי פעם, לשוא, להשתעשע בשמועות כגון: "יכאשר שמעתי כי ישנה פלוגת פידאיון הקרויה 'טנטורה' הייתי מגיף את החלונות ומשתטח על מיטתי. 22211

EXTRACT FROM THE REGISTER OF LANDS.

Volume No. 2216 Land Registry of 2216

Police No. 102

GOVERNMENT OF PALESTINE
 DISTRICT: 2217 SUB-DISTRICT: 2217 TOWN OR VILLAGE: 2217

Block: 10937
 Parcel: 2
 No. 10937
 Name

Map Sheet No. 16 996
 AREA
 Dunes | Steep | Desert
 Category of Property 102
 Old Nos. of the Parcel
 (Mekhalon Table No.)
 New Nos. of the Parcel
 (Mekhalon Table No.)

PROPRIETORS

No. of Book	Date of Registration			Name of Proprietor	Area	Remarks	No. of Book	Date of Registration			Name of Proprietor	Area	Remarks
	Day	Month	Year					Day	Month	Year			
<u>102</u>	<u>3</u>	<u>12</u>	<u>44</u>	<u>102</u>	<u>102</u>	<u>102</u>							
				<u>102</u>	<u>102</u>	<u>102</u>							
				<u>102</u>	<u>102</u>	<u>102</u>							
				<u>102</u>	<u>102</u>	<u>102</u>							

The above is a true extract from the Register and is given against payment of L.P. 102 Nis on per Receipt No. 102 of 102 of 102

REGISTRAR OF LAND

7. שטר בעלות ("קושאין") מקורי של אבו אחסאן על כ-17 דונם, מקנת כספו

הערות לפרק ד'

1. ראה: תוליק מקובסקי, קטע יומן מ-27.5.1948.
2. שם.
3. ראה: "דבר", "קול העם", "הצפה", "המשקיף", "על המשמר" מיום 24.5.1948.
4. ראה: "דבר" מיום 24.5.1948.
5. ראיון אישי של מרדכי סוקולר עם המחבר ב-16.3.1997 וב-2.9.1977. (להלן: סוקולר - ראיון אישי).
6. ראה: "הארץ" מיום 24.5.1948.
7. ראה: "דבר", 25.5.1948.
8. ראה: "קול העם", 7.6.1948.
9. ראה: "מעריב", 26.5.1948.
10. בנסיון להתחקות אחר עקבותיו של ה"סופר מחדרה" שמע המחבר ממשה ז"ק, מוותיקי "מעריב", שהיה בעזתו ההיא כתב צבאי בשם הספרותי "קרייתי", כי יתכן שהיה זה אהרון אבן-חן, שהיה בזמנו כתב "מעריב" בנתניה ובחדרה אך האיש נפטר זה מכבר. (להלן: משה ז"ק).
11. ראה: חנף דוב, עמ. 25.
12. עדותו של משה ז"ק.
13. זאב וילנאי, המערכה לשחרור ישראל, תשי"ח - 1948, הוצאת "תור" - ישראל, ירושלים, תשי"ג-1953, עמ. 171.
14. ראה: "אלכסנדרוני", מבצע "נמלי", ע"ע 220-230. בתקציר יומן המערכה של בן-גוריון נמצא דיווח מצומצם על הקרב: "פעולת אלכסנדרוני בטנטורה (דור) הצליחה (הכפר נכבש). לקחו שבויים ונשק". ראה: גרשון ריבלין ואלחנן אורן (עורכים), דוד בן-גוריון, מן הזמן, משרד הבטחון - ההוצאה לאור, תל-אביב, 1986, עמ. 185. בגירסה הרחבה יותר של יומן בן-גוריון נמצאה עוד תוספת קטנה לנאמר על טנטורה: "רטנר חזר היהתיכון ומהגליל הותחנן: הפעולות בתיכון היו דרושות לעצמן וגם לרוח בחורינו. לקחו טנטורה. יש שם נמל טוב". ראה: גרשון ריבלין ואלחנן אורן (עורכים), דוד בן-גוריון, יומן המלחמה - מלחמת העצמאות, תשי"ח-תשי"ט, החברה להפצת משנתו של דוד בן-גוריון; משרד הבטחון - ההוצאה לאור, חלק ב', עמ. 453.
15. "תירושי", עפ"י ספר הכינויים של ריבלין הוא מאיר נוביק, שהיה קצין ש"י גלילי של גליל התיכון בשנים 1944-1948. ראה: גרשון ועליזה ריבלין, זר לא יבין - ספר הכינויים, כינוי-סתר בישוב היהודי בארץ-ישראל, "מערכות" - צבא הגנה לישראל, המרכז לתולדות כוח-המגן ע"ש י. גלילי, משרד הבטחון, ההוצאה לאור, תל-אביב, 1988, ע"ע 306-307, 439. (להלן: ריבלין).
- ראה: את"ה, תיק 36/7.
- לענין מברקי אג"ם - ראה: א"צ, תיק 1025, משלוח 922/75.

- 171 -

16. ראה: "הכפר טנטורה" - 3.11.1942, את"ה, תיק 33, וכן נמצאת הדפסה נוספת, אחרת, של אותו המסמך גם באת"ה, תיק כללי, 8/203.
17. ראה: שם.
18. ראיון של עיסא דייב אל-בשיטי (אבו-מצטפא) עם המחבר ב-6.4.1997.
19. ראה: טוביה הלר בראיון אישי עם המחבר ב-10.4.1997. (להלן: טוביה הלר).
20. אבו-תופיק - ראיון אישי.
21. ראיון אישי של צאלח עבד אל-רחמן אבו-משאייח (אבו-מחמד) עם המחבר ב-4.4.1997.
22. ראה: א"צ, תיק 23, משלוח 5942/49.
23. ראיון נוסף של צאלח עבד אל-רחמן אבו-משאייח (אבו-מחמד) עם המחבר, ב-25.7.1997.
24. שם.
הבהרה נוספת בענין התנהגותם של הזרים-בראיון הנוסף עם אבו-מחמד.
25. רוק עשמאנוי - ראיון אישי.
26. ראיון משלים של אבו-מחמד עם הכותב ב-25.7.1997.
27. ראיון אישי של פאוזי מחמוד אחמד טנגי (אבו-ח'אלד) עם המחבר ב-9.5.1997. (להלן: אבו-ח'אלד).
28. ראה: גרשון ריבלין וצבי סיני (עורכים) חטיבת אלכסנדרוני 1947-1949, משרד הבטחון - ההוצאה לאור והיחידה להנצחת החייל, 1992, עמ. 135. (להלן: אלכסנדרוני - 1992).
29. ראיונות אישיים של זהדי סלימאן אבו-נדא (אבו-סלימאן) ובניו - סלימאן ומחמד עם המחבר, ב-5.4.1997.
30. סוקולר - ראיון אישי.
31. ראה: את"ה, תיק 36/7.
32. שם.
33. ראה: "אלכסנדרוני" - 1964, עמ. 218.
34. ראה: "אלכסנדרוני" - 1992, עמ. 131.
35. בנץ פרידן בראיון אישי עם המחבר, ב-23.3.1997.
36. ראה: "אלכסנדרוני" - 1964, עמ. 224.
37. ראה: א"צ, תיק 71, משלוח 128/51.
38. ראה: את"ה, תיק 36/7.
39. אבו-מחמד - ראיון אישי, 25.7.1997.

- 172 -

40. אבו-ח'אלד, שם.
41. ראה: א"צ, תיק 10, משלוח 5942/49, וכן, אותו המסמך עצמו, ב: א"צ, תיק 38, משלוח 244/51 וכן גם ב: א"צ, תיק 130, משלוח 5942/49, ב-2 עותקים נפרדים, שנכתבו, אמנם, בידי אותו אדם. מאחר ולפנינו 3 עותקים של אותו המסמך, כתובים בנפרד אך באותו כתב-יד, זהים במילותיהם, עד כמה שניתן להתרשם, אין בידינו לקבוע האם קיימת סיבה מיוחדת או שמא היה זה אך ורק בגין הצורך שהיה אב להעתיק את המסמך מספר פעמים.
42. ראה: את"ת, 36/7.
43. מרדכי סוקולר - ראיון אישי.
44. ראיון אישי שני של "מוטל" סוקולר עם המחבר ב-2.9.1997.
45. ראה: "גפן", מס. 45, יוני 1944.
46. ראה: דו"ח מפעולת "נמל", 26.5.1948, א"צ, תיק 13, משלוח 6647/49. (להלן: בלחוביץ).
47. ראה: דברי בנץ פרידן במפגש "ידידי המזגגה", 31.5.1997. (להלן: מפגש "המזגגה").
48. ראיון אישי של יחיאל פרסיל עם המחבר ב-30.3.1997. (להלן: פרסיל - ראיון אישי).
49. ראה: "אלכסנדרוני - 1992", עמ. 134.
50. מתוך דף במוזיאון "המזגגה": "כיבוש טנטורה במלחמת העצמאות מבצע 'נמל' - גוד 33 מחטיבת "אלכסנדרוני".
51. ראיון אישי נוסף של בנץ פרידן עם המחבר, ב-8.8.1997.
52. ראה: בלחוביץ.
53. ראה: א"צ, תיק 16, משלוח 957/51.
54. אבו-ח'אלד - ראיון אישי.
55. גם העובדה שהיה מקלע ברן אחד ותו-לא מתאימה למה שסיפרו חלק מן המרואיינים.
56. ראה: בלחוביץ.
57. ראה: שאול דגן, מזמארין לזכרון-יעקב, החברה להגנת הטבע, המועצה לשימור מבנים ואתרי התיישבות, המועצה המקומית זכרון-יעקב, תשמ"ח-1968, עמ. 118. (להלן: גד).
58. פנינה סנדלר לבית בונשטיין בראיון אישי עם המחבר ב-15.8.1977.
59. נחל "דפלה", שנקרא גם נחל טנטורה, עפ"י וילנאי "מושך את מימיו בימות הגשמים מבקעת הכרמים של זכרון-יעקב." את שמו קיבל הנחל הזה מן העובדה שעל גדותיו צמחו הרבה מאד שיחי הרדוף, וזהו פירוש השם הערבי של הנחל - "דפלה" (دقلة או دقلى), אשר מילא בעבר תפקיד מרכזי יותר בעבור תושבי הסביבה. ראה: וילנאי, עמ. 191.
60. מסמך זה, שנמצא בארכיון קיבוץ נחשולים, תחת הכותרת יעקב אפשטיין נזכר.../

זכרונות על טנטורה בביקור חוג +50 ב"יד הראשונים" בזכרון-יעקב, 25 במאי, 1982.
(להלן: "אפשטיין נזכר").

61. שם.

62. ראה: דגן, עמ. 118.

63. שם.

64. אהרון בונשטיין - ראיון אישי.

65. ראה: "אפשטיין נזכר".

66. אהרון בונשטיין - ראיון אישי.

67. שם.

68. ראיון אישי של יוסי אפשטיין עם המחבר ב-19.3.1997. (להלן: יוסי אפשטיין - ראיון אישי).

69. ראה: "כיבוש טנטורה - מבצע 'נמל'", חוף הכרמל-ידיעון המועצה האיזורית, מס. 31, אפריל 1993, ע"ע 12-13.

70. יוסף גרף בראיון אישי עם המחבר ב-13.3.1997. (להלן: גרף - ראיון אישי).

71. שם.

72. יוסי אפשטיין - ראיון אישי.

73. ראה: גנז (ארכיון) המדינה, חטיבה 49, תיק 66, מיכל ג'300. (להלן: הגנז).

74. ראיון אישי של ישי שיבובסקי עם המחבר, ב-2.9.1997.

75. שם.

76. ראיון אישי של פואד חסן הנדי עם המחבר ב-17.5.1997.

77. ראה: ספר "זכרון", עמ. 472.

78. ראה: ארכיון דוד בן-גוריון, סיכום פגישת היועצים לענייני ערבים בנתניה, 9.5.1948.

79. שמו של המחנה, בו ישבה מפקדת "אלכסנדרוני" בא לו משמה של דורה, אשת מח"ט "אלכסנדרוני" הראשון, דן אבן.

80. על הפרשה של "ישיבת המומחים לעניינים ערבים" והשלכותיה ראה גם: מנריס, ע"ע 167-166.

81. ראה: דנין, חלק א', עמ. 217.

גד מכנס (1893-1954) - פרדסן, מראשי הסתדרות "בני-בנימין". יליד פתח-תקוה. עסקן ופעיל בהגנתה. יחד עם עובד בן-עמ"י וברוך רם יסד את החברה החקלאית "הנוטע", שהקימה את העיר נתניה, כמושבה של פרדסנים. חבר הנהלת התאחדות האיכרים, עסק ברכישת קרקעות, בהתיישבות ובשיווק הדרים. ראה: יעקב שביט, יעקב גולדשטיין וחיים באר, לקסיקון האישים של ארץ-ישראל, 1799-1948, הוצאת עם-עובד, תל-אביב, 1983,

- 174 -

עמ. 317.

82. דנין, עמ. 218.83. שם.

84. שם, עמ. 219.

בענין יציאת הערבים ראוי וכדאי לעיין בפרק "טרנספר בדיעבד" בסיפרו של יגאל עילם "ממלאי הפקודות". ראה: יגאל עילם, ממלאי הפקודות, כתר, ירושלים, 1990, ע"ע 52-31.

85. על כך הרחיבו את הדיבור בעיקר בנץ פרידן, המג"ד, יחיאל פרסיל, שלמה אמבר, משה מנהיים, אלחנן ענני, אברהם אמיר (טאויל) ועוד רבים אחרים.

86. המברקים המובאים להלן הם, כמובן, מתוך החומר הארכיוני המועמד לרשות הציבור. אין כל ודאות ולא יכולה להיות בשלב זה, שזהו כל החומר הנוגע לענייננו, וכבר למדנו לדעת שלעתים, מסמך אחד, פיסת נייר קטנה, עשויים לשנות את הפרשנות.

87. שני המברקים האלו לקוחים מתוך: א"צ, משלוח 922/1975, תיק 1175, הוא תיק "הנס הגדול" - מברקים נכנסים לאג"מ (אגף מבצעים) מטכ"ל - דף 63. (בראש הגליון מופיע, משום מה, המספר 55).

88. ראה: דוד בן-גוריון, יומן המערכה, מלחמת העצמאות, תש"ח-תש"ט (גרשון ריבלין ואלחנן אורן - עורכים), משרד הבטחון-ההוצאה לאור, 1982, כרך ב', עמ. 453. (להלן: ד"בג-יומן המערכה).

89. בנץ, שם.

90. ראה: "דבר", 24.5.1948.

91. ראה: מוריס, ע"ע 166-168.

92. ראה: א"צ, דף 65, תיק 1175, משלוח 922/1975.

93. ראה: את"ה, תיק 23, חטיבה 100.94. אמנון לינן בראיון אישי עם המחבר ב-3.7.1997.95. ראה: מוריס, ע"ע 167 - 168.

96. ראה: "אלכסנדרוני" -1992, - שם ומוריס - שם.

97. ראה: מחמד חסני נגיב, "טנטורה - הטבח וההסטוריה", "כל אל-ערב" - 22.11.1991 - 29.11.1991.

98. גזרת הפעולה של "קבוצה" זו אינה ברורה כלל ועיקר; אל-כראכון זוהי לשון קטנה, על חוף הים, מול האי הדרומי שמבין ארבעת האיים הצמודים לטנטורה. לא ברור איך גזרת פעולה זו מתחברת עם האיזור המזרחי, המרוחק משם מאות רבות של מטרים. לא נותר אלא להסיק, כי זוהי שגיאתו של הכותב, הנובעת מחוסר התמצאות בשטח עצמו.

99. בנסיון לברר אצל מחמד חסני נגיב את פשר דבריו בכתבה, בדבר השתתפותם של השלושה בטבח, לא העלה הכותב מאומה, בנוסף לנאמר בכתבה עצמה ונוותרה, אפוא, תמיהה גדולה.

100. אבן-ח'אלד - ראיון אישי.
101. ראיון אישי שני של פאוזי מחמוד טנגיי (אבן-ח'אלד) עם המחבר ב-15.10.1997.
102. ראה: "כל אל-ערב", 29.11.1991.
103. זיאד חצאדיה (אבן-צ'אלח) בפגישה אישית עם המחבר ב-18.6.1997.
104. שיחה אישית של מחמד חסני נגיב (אבן-חסני) עם המחבר ב-20.6.1997.
105. רנדא אבו-עאבד, "טנטורה - זכרונות וצער על ימים שעברו", כל-אל-ערב, 1.10.1997, המוסף השבועי, עמ. 6. (להלן: רנדא - טנטורה).
106. ראה: אל-דליל, עמ. 67.
107. ראה: מרוואן המאזי, قرية اجزم الحمامة البيضاء, الاهلي للطباعة والنشر والتوزيع, 1994. מרוואן אלמאזי, כפר אג'זם, היונה הלבנה, בית הוצאה "אל-אהאלי", דמשק, ינואר 1994, עמ. 169.
108. עדויות מפורטות וארוכות בדבר הטבח הזה מצויות בידי כותב הדברים לרוב, רובן מפי ערבים, פליטי הכפר, וחלקן אף מפי יהודים, והן תובאנה בהמשך הדברים.
109. ראיון אישי של אבן-פהמי עם המחבר ב-16.2.1977.
110. שם.
111. ראיון אישי של אבן-נאיף עם המחבר ב-16.2.1977.
112. שם.
113. ראיון אישי של אבן-נביל עם המחבר ב-1.3.1977.
114. שם.
115. ראיון אישי של גימיל חסן עבד אל-מלכ ח'ליל (אבן-גי'אסר) וגימילה אחסן שורה ח'ליל, אשתו, עם המחבר, ב-5.4.1997. (להלן: אבן-גי'אסר).
116. מראחי - הכוונה היא למושבה גבעת-עדה, ששמה הערבי על שם הכפר הערבי שהיה בסמוך למקום ונקרא בפי הערבים مراخ.
117. אבן-גי'אסר - ראיון אישי.
118. ראה: ירמיהו רבינא (עורך), אגודת השומרים - זכרונות ומעשים, פרטים בתולדות השמירה והבטחון מפי וותיקי אגודת השומרים הא"י, הוצאת השומר בישראל, תל-אביב, תשכ"ו, תשכ"ז, עמ. 279.
119. זנג, ע"ע 118-119.
120. ראה: הראיון עם אבן-גי'אסר.

121. מתוך הראיון עם אבו-ג'אסר ואשתו ג'מילה.

122. שם.

123. ראיון אישי של חלימה זידאן אינב עם המחבר ב-11.3.1997.

124. ראה: יוסף ויץ, יומני ואגרותי לבנים, מסדה, תשכ"ה, כרך ג': משמר חומות (1945-1948), עמ. 286. (להלן: ויץ).
ראוי לציין, שיוסף ויץ, ממייסדי וראשי הקרן הקיימת לישראל, מתבטא על הצורך בפניו שלם ומוחלט של הערבים מארץ-ישראל שנים רבות לפני מלחמת 1948. כבר ברשימה ביומנו ב-20.12.1940, כותב ויץ: "בינינו לבין עצמנו צריך להיות ברור, שאין מקום בארץ לשני העמים יחד... ואין דרך אחרת אלא לתעביר מכאן את הערבים לארצות השכנות, מלבד אולי, בית-לחם, נצרת וירושלים העוניקה. אין להשאיר אף כפר אחד, אף שבט אחד." שם, כרך ב', ע"ע 181.

125. ראה: גרף - ראיון אישי.

126. ראיון אישי של נחזקאל בונשטיין עם המחבר ב-29.5.1997.

127. גרף - ראיון אישי.

128. ראה: "עקב אפשטיין נזכר".

129. גרף - ראיון אישי.

130. ראה: וילנאי, עמ. 190.

131. "מוטלי סוקולר" - 2.

132. שם.

133. גרף - ראיון אישי.

134. אברהם אמיר (טאויל) בראיון אישי עם המחבר ב-17.4.1948.

135. ראה: פרסיל - ראיון אישי.

136. מיכה ויתקון-ראיון אישי.

137. נואל סולניק, בראיון אישי עם הכותב, ב-17.6.1997.

138. ראה: גרף - ראיון אישי.

139. ראה: פרסיל - ראיון אישי.

140. ראה: גרף - ראיון אישי.

141. ראה: לישנסקי - ראיון אישי.

142. ראיון נוסף עם יוסף גרף ב-30.8.1977.

- 177 -

143. על הכוונה מראש ל"הורדת" טנטורה מעל פני האדמה ניתן ללמוד מתוך דבריו של יוסף ויץ על כך ביומנו, כחלק מתכנית העבודה של משרדו, בהקמת נקודות יישוב יהודיות חדשות, בד בבד עם "התקדמות" הצבא הישראלי הכובש, כפי שנאמר כבר בהערה קודמת בפרק זה. לישנסקי, בדבריו, מאשר, מידיעתו האישית, את הדברים המופיעים ביומנו של ויץ. כאמור, ראה: ויץ, עמ' 286.

144. לישנסקי - ראיון אישי.

145. טוביה הלר - ראיון אישי.

146. ראיון אישי של אשר ברייטברט עם המחבר ב-9.3.1997.

147. מיכה ויתקון - ראיון אישי.

148. שם.

149. חיים ירדני בראיון אישי עם המחבר ב-4.3.1997.

150. ראה: דברי רפי רופין (דייג ממכמורת) במפגש "המזגגה".

151. חיים ירדני - ראיון אישי.

152. סוקולר - 2.

153. "אלכסנדרוני" - 1992, עמ' 136.

154. אברהם אמיר ("טאויל") בראיון אישי עם המחבר ב-17.4.1997. (להלן: טאווייל - ראיון אישי).

155. חיים ירדני - ראיון אישי.

156. מרדכי סוקולר - ראיון אישי.

157. ראה: טוביה הלר - ראיון אישי.

158. ראיון אישי של שלמה אמבר (בטמן) עם המחבר ב-31.3.1997. (להלן: שלמה אמבר - ראיון אישי)

159. אבן-ח'אלד - ראיון אישי.

160. אבן-אנס - ראיון אישי. אבן-אנס - ראיון אישי.

161. אבן-סעיד - ראיון אישי.

162. ראה: ראיון אישי של רשידה חסן אל-איוב אעמר עם המחבר ב-11.3.1997. (להלן: רשידה).

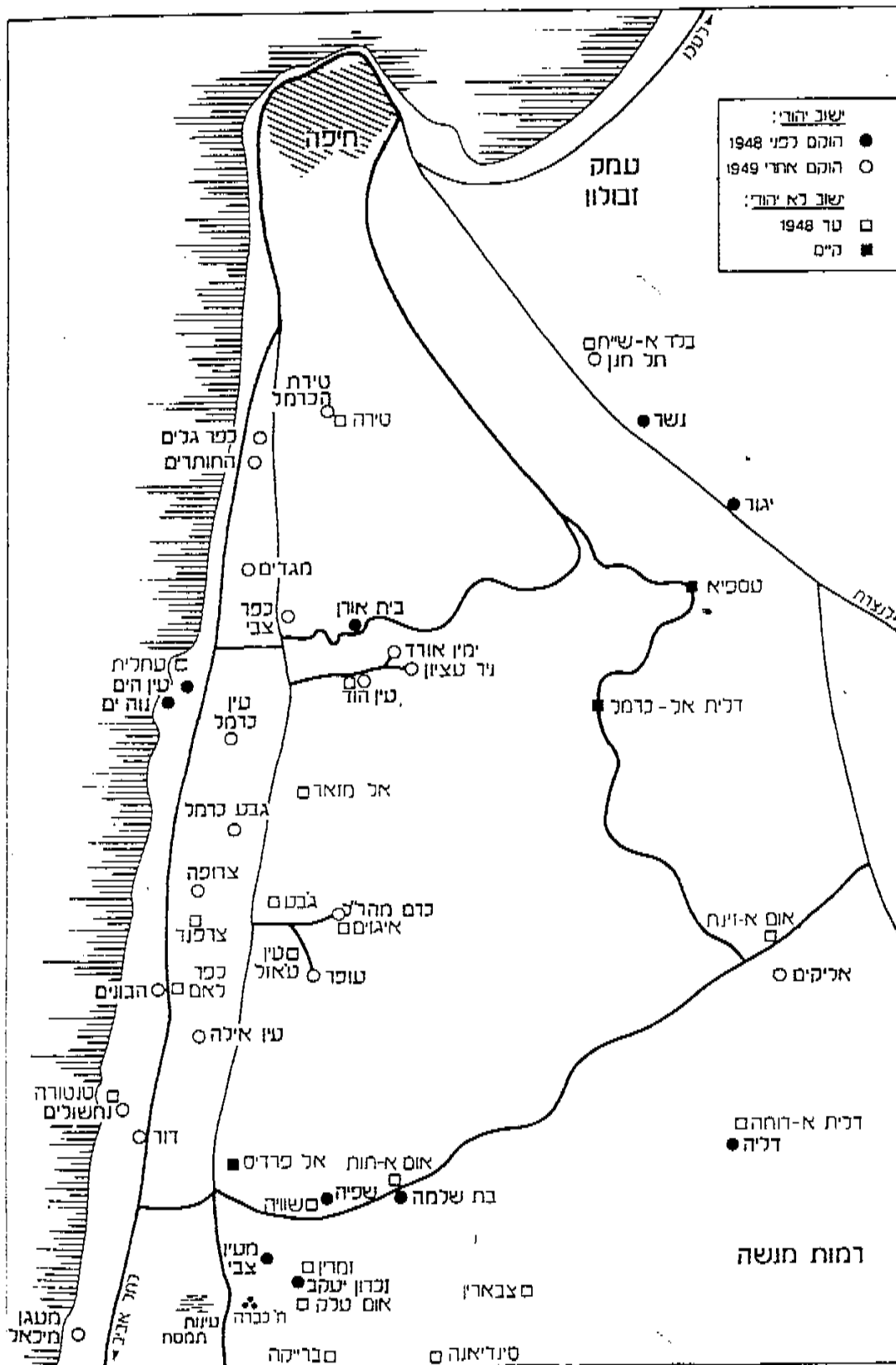
163. אבן-תאופיק - ראיון אישי.

164. רשידה - ראיון אישי.
165. ראה: "אלכסנדרוני" - 1992, עמ' 135.
166. רשידה איוב - ראיון אישי.
167. שם.
168. אבו-חיאלד - ראיון אישי שני, 15.10.1997. על המקרה של חסין פצ'י נגיאר - ראה גם עדותו של מחמד זידאן איוב, בסוף פרק זה.
169. ראיון אישי של מחמוד יוסף איוב עם המחבר ב-8.9.1997.
170. ראיון אישי של נגייה חסן איוב (אם-מחמוד) עם המחבר ב-17.5.1997.
171. שם.
172. ראה: ראיון אישי של אחמד צאלח זראע (אבו-סהיל) ורעייתו, מיאסר זידאן זראע למשפחת איוב (אם-סהיל) עם המחבר, ב-21.4.1997. (להלן: בני הזוג זראע - ראיון אישי).
173. שם.
174. ראיונות אישיים של המחבר עם אבו-מסטפא, ב-6.4.1997 ועם אבו-שריף ב-17.5.1997.
175. בני הזוג זראע - ראיון אישי.
176. רסלאן חסן איוב אעמר (אבו-חסן) בראיון אישי עם המחבר ב-15.10.1997. (להלן: אבו-חסן)
177. שם.
178. אבו-חיאלד - ראיון אישי שני.
179. יסקרא וחיד אבו-מאצ'י, לבית צבאעי, בראיון אישי עם המחבר, ב-15.10.1997.
180. בני הזוג זראע - ראיון אישי.
181. שם.
182. סוקולר - ראיון אישי.
183. סוקולר - 2.
184. שם.
185. ראיון אישי של מחסן מראעני (אבו-חסן) עם המחבר ב-16.2.1997.
186. ראיון אישי של מצטפא מצרי (אבו-גימיל) עם המחבר ב-16.2.1997. (להלן: מצרי)
187. שם.

188. ראיון אישי של מחמד עבד אל-ראזק חסאדיה (אבו-ריאצי) עם הכותב ב-21.6.1997. (להלן: אבו-ריאצי-ראיון אישי).
189. אבו-ריאצי-ראיון אישי.
190. ראיון אישי של רחמים לוג עם המחבר ב-2.7.1997.
191. "אלכסנדרוני" - 1992, עמ' 112.
192. אבו-ריאצי-ראיון אישי.
193. ראה: רגא - טנטורה.
194. אבו-ריאצי - ראיון אישי.
195. פתחי מחמוד אחמד טנגי (אבו-מחמד) בראיון אישי עם המחבר ב-9.5.1997.
196. ראיון אישי של נמר דייב עלי גרבאן עם המחבר ב-13.3.1997.
197. נמר גרבאן - ראיון אישי.
198. ראה: א"צ, תיק 66, משלוח 6400/1949, מסמך מיום 24.3.1948.
199. יואל סמסונוב בראיון אישי עם המחבר ב-29.3.1997.
200. אבו-מחמד - ראיון אישי ב-25.7.1997.
201. ראיון אישי של אניס דייב עלי גרבאן עם המחבר ב-13.3.1997.
202. במקום אחד כותב גלבר על משבץ: "שמשון משבץ (עוזרו של דנין), שביקר אצלו [הכוונה אצל ירמנוביץ, מי שנודע ברבות הימים כדב ירמיה, חבר קיבוץ אילון ומפקדי חטיבת "כרמלי" לעתיד לבוא] בסוף ספטמבר, התרשם כי יהא מקובל מאד על ערביי הסביבה... מתחיל להירפא ממחלת ה"קצנת" (רדיפה אחרי קציני צבא). החסרון, שביחסיו עם הערבים הוא יותר מדי מתחבק איתם במתיקות".
- ובהערה בהקשר זה: "דו"ח של שמשון (שמשון) על נסיעתו לעמק הירדן ולגליל ב-22 בספטמבר עד 2 באוקטובר 1940 והערות של דנין לדו"ח, 5 באוקטובר, 1940." וכמקור לידיעה זו מציין גלבר את הארכיון הציוני המרכזי, תיק S25/3872. ראה: גלבר, א', עמ' 325, הערה 19, עמ' 445.
- במקום אחר בספר נזכר משבץ כאחד ממשותפיו של "כינוס של העוסקים בענייני ערבים בדרום הארץ, במגמה להעריך את ההתפתחויות הצפויות" ב-29.4.1941, בהשתתפות חשובי הפעילים בתחום, כמו: שרון, שרון, דנין, יעקובסון, פלמון ועוד, על רקע ההתרחשויות בעיראק בהקשר עם מרד רשיד עלי אל-כילאני. ראה: שם, ע"ע 347-348.
- ובאותו עמוד, בהמשך, מביא גלבר עוד מפעילותו של משבץ: "משבץ הודיע מהגליל המערבי כי יחלק מראשי הכנופיות שהיו עד כעת בדמשק הגיע ארצה, ותיאר את החלוקה של מרחבי הפיקוד ביניהם. הוא נפגש עם אחד מאנשי ה-DSO (הוא, בראשי תיבות הקיצור של מחלקת הבטחון של משרד ההגנה - Defence Security Office) בחיפה, שסיפר לו כי 'הממשלה מתכוננת לאיזו הפתעה בימים הקרובים ביותר. ישנה החלטה לאסור את המסיתים בכפרים ומכינים רשימות. רשימות כאלו, אכן, הוכנו, ואף הגיעו לידי הש"י בחיפה." ובהערה, הקשורה לענייננו מוסיף גלבר: "דו"ח של יבנציון (משבץ), 16 במאי 1941 (אות"ה, תיק 8/2), ורשימה של מסיתים ערבים המצורפת למכתב 'לבנון' (אברהמי) לנחמיה (דנין), 12 במאי 1941 (שם, שם). ראה: שם, עמ' 450.
203. ראיון אישי של מוטקה עציוני (סטרולביץ) עם המחבר ב-17.4.1997.

- 180 -

204. ראיין אישי של המחבר עם אלחנן ענני ב-23.4.1948.
205. ראיין אישי של סלימאן אחסאן אעמר (אבו-אחסאן) עם המחבר ב-15.4.1997.
206. שם.
207. ראיין אישי של תופיק אל-עבד אבו-צלחה (אבו אל-עבד) עם המחבר ב-19.4.1997.
208. ראה: נדא - טנטורה.
209. זהדי סלימאן אבו-נדא בראיין אישי עם המחבר ב-5.4.1997.
210. מחמד זהדי אבו-נדא בראיין אישי עם המחבר ב-5.4.1997.
211. ראה: אבו-תופיק - ראיין אישי.
212. צבחה טנגי - ראיין אישי.
213. ראיין המשך של המחבר עם צבחה מחמונד טנגי ב-12.5.1997.
214. שם.
215. שם.
216. ראיין של מחמד זידאן איוב (אבו-נאאיל) עם המחבר ב-8.1.1998.
217. אבו-תופיק - ראיין אישי.
218. יוסף דשבסקי, מנהל שפיה, היה באותה העת האחראי מטעם ה"הגנה" לבטחון האיזור כולו. על כך העיד, בראיין עמו, יוסי אפשטיין, בנו של יעקב. ראה: יוסי אפשטיין - ראיין אישי.
219. ראה: א"צ, תיק 23, משלוח 5942/49.
220. ראה: א"צ, תיק 3, משלוח 5942/49.
ביטוי לאותו "חשש של התקפה קרובה מהמובלעת על טנטורה" מצוי גם בסעיף החמישי של מברק בתפוצה רחבה ביותר של קצין המודיעין של מטה חזית הצפון. ראה: א"צ, תיק 4, משלוח 260/51.
221. אמיל חביבי, האופסימיסט: הכרוניקה המופלאה של היעלמות סעיד אבו אל-נחס אל-מתשאאל (עברית: אנטון שמאס), הוצאת "מפרש", 1984, עמ. 124.
222. שם, עמ. 157.

8. הלישובים באזור הכרמל במאה ה-20.